

UNIVERSITY OF HELSINKI

<https://helda.helsinki.fi>

Puolueettomuus ja suomettuminen : Suomalaista viiteryhmä- ja muistinpoliittikkaa kylmästä sodasta nykypäivään

Rainio-Niemi, Johanna

Clerc, Louis; Lintunen, Tiina; Jokisipilä, Markku

2023-05

<http://hdl.handle.net/10138/565478>

Rainio-Niemi, J 2023, Puolueettomuus ja suomettuminen : Suomalaista viiteryhmä- ja muistinpoliittikkaa kylmästä sodasta nykypäivään. julkaisussa L Clerc, T Lintunen & M Jokisipilä (toim), Demokratian, politiikan ja urheilun rajamailla. Ajankohta. Poliittisen historian vuosikirja, Turun yliopisto, Helsinki , Sivut 230-266. < <https://helda.helsinki.fi/items/850ed5d8-75d2-45f7-8a00-ef38edff8ca3> >

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository. <https://helda.helsinki.fi>
This is an electronic reprint of the original article.
This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.
Please cite the original version.

PUOLUEETTOMUUS JA SUOMETTUMINEN: suomalaista viiteryhmä- ja muistinpolitiikkaa kylmästä sodasta nykypäivään

1960-luvun lopulta 1970-luvun puoliväliin nimimerkki Liimatainen kävi Suomen Kuvalehden kolumneissaan kamppailua suomettumiskäsitteen 'väärää' käyttöä vastaan. Käsite oli käytössä kansainvälisesti ja kuten kolumnisti antoi ymmärtää, sen kansainvälistä käyttöä myös ruokittiin kotimaasta käsin, kotimaisen politiikan kansainvälisenä jatkeena. Ulkopoliittisen johdon kannalta kiusallista oli, että "saksalaisperäinen *Finnlandisierung* – valssi" tuntui myös kansainvälisiin korviin "liiankin tarttuvalta" juuri, kun oltiin "pääsemässä tavoitteeseen" –siihen, että Suomea läntisissä yhteyksissä aikaisempaa useammin käsiteltiin "puolueettomana maaperänä" Ruotsin, Sveitsin ja Itävallan tapaan.¹

Tässä tekstissä tutkin Suomen puolueettomuuspyrkimysten ja Suomelta nimensä lainanneen suomettumisilmiön toisiinsa lomittuvaa, mutta tärkeällä tavalla myös erillistä suhdetta. Kahden ilmiön suhde oli jo aikanaan vaikeasti hahmottava. Nykypäivästä katsoen sitä hämärtää edelleen julkisuudessa valtavirtaistunut tapa puhua suometumisesta siten, että käsite pitää sisällään myös puolueettomuuden. Suomettuminen ja puolueettomuus eivät kuitenkaan ole toinen toisensa synonyymejä, eivät historiallisesti yksi ja sama asia. Tämän erillisyyden ymmärtäminen – lomittumisesta huolimatta – on avain suomalaisen kylmän sodan aikakauden historian hahmottamiseen. Tämä on tärkeää menneisyyden tutkimisen kannalta, mutta se on

1 Suomen Kuvalehti 20.2.1970, Straussin pyörteissä. Liimatainen – "ainutlaatuinen instituutio lehdistömme historiassa" kuten päätoimittaja Leo Tujunen kuvaili – kirjotti Suomen Kuvalehteen vuosina 1966–1975. Vares, Vesa ja Siltala, Sakari: *Sanan ja kuvan vuosisata. Suomen Kuvalehti 1916–2016*, Otava, Helsinki 2016, 261–262, 307–308. Liimatainen oli Kekkonen käyttämistä nimimerkeistä pitkäikäisiä. Kekkonen lisäksi Liimataisen nimimerkillä kirjoittivat muutkin, myös muista kuin ulkopoliittikan aiheista. Kirjoittajiin kuuluivat Kustaa Vilkuna sekä Helsingin yliopiston teoreettisen filosofian professori, korkeakoulupolitiikassa Vilkunan tapaan aktiivinen Oiva Ketonen. Myös Eino S. Revon ja Jaakko Numminen nimet ovat kommentaattoreina nousseet esiin. Esim. Suomi, Juhani: *Presidentti. Urho Kekkonen 1962–1968*, Otava, Helsinki 1994, 419–425.

tärkeää myös nykyhetken kannalta: samea kuva menneestä sumentaa myös nykyisyyttä koskevan ymmäryksen tarkkapiirtoisuutta, köyhdyttää kansallista keskustelua ja rajoittaa näkyvyyttä eteenpäin.

Suomettumisen ja puolueettomuuspyrkimysten erillisyyttä ja yhteen kietoutumista puretaan seuraavassa useamman eri tarkastelukehyyksen kautta. Lähestymistavallisten alkumerkintöjen jälkeen, nostan esiin tyypillisesti vähälle huomiolle jäävän, mutta puolueettomuuden ja suomettumisen välisen käsitteellisen ja historiallisen *erillisyyden* kannalta olennaisen 1950-luvun alkupuolen keskustelumaiseman, joka koski miehitetyn Itävallan tulevaisuutta. Suomalaisen virallisen ja epävirallisemman diplomaattisen kirjeenvaihdon kautta, tutkin, miten tämän keskustelun vaiheita suomalaisilmin seurattiin, miten niihin myös osallistuttiin. Tarkoitus on hahmottaa, miten aikalaiserottelu puolueettomuuden ja suomettumisen välillä rakentui vuosina, jolloin Suomessa ei virallisesti vielä puhuttu puolueettomuuspolitiikasta, mutta vuonna 1948 Neuvostoliiton kanssa solmittu YYA-sopimus oli jo olemassa. Itävallassa puolestaan oltiin matkalla puolueettomuuteen ilman kahdenvälisiä sopimussidoksia Neuvostoliiton kanssa. Suomi ja Itävalta – maat, joilla sinällään oli vähän suoraa tekemistä keskenään – olivat toisen maailmansodan jälkeen ”kohtalotovereita”² historian oikusta; kolmannen valtakunnan kanssasotijoita ja siksi vähintäänkin kansainvälisen sodan häviöjää uuden orastavan kylmän sodan geopoliittisilla kartoilla. Kummassakin maassa mahdollisia, tavoiteltuja ja vieroksuttuja tulevaisuuksia haarukoitiin kiihkeästi, myös toinen toista tarkkailen. Mitä merkkejä ”kohtalotoverin” tilanteesta voisi omaksi opiksi lukea, mihin mahdollisuuksiin tarttua, mitä askeleita vältellä?

Toinen kehys tarkentaa suomalaiseen politiikkaan: miten 1950-luvun alun keskusteluissa ”suomalaisen politiikan mallin” ytimeksi hahmotettu YYA-sopimus tuli asettumaan suhteessa puolueettomuuspolitiikkaan, jonka harjoittamiseen myös Suomi 1950-luvun puolivälistä alkaen pyrki? Kuten seuraavassa havaitaan YYA-sopimusveloitteiden ja suomalaisten puolueet-

2 Sanavalinta saa virikkeensä Vesa Vareksen teoksesta *Vieroksutut kohtalotoverit. Suomalaisten näkemyksiä itäisen Keski-Euroopan ja Balkanin kansoista maailmansotien välillä* (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 2015), jonka perusasetelmaa käsillä oleva teksti muutenkin soveltaa ja kehittää puolueettomuutta, suomettumista, Suomen/Itävallan malleja koskevassa kontekstissaan.

tomuuspyrkimysten välille rakentui eräänlainen kahden raiteen todellisuus. Kumpikin raide oli olemassa ja virallisesti todettu, mutta yhteensovittaminen ei laaja-alaisesta hallinnollisbyrokraattisesta yrittämisestä huolimatta ottanut onnistuakseen. Kysymys siitä, kumpi raide oli ensisijainen ja mitä se toisen raiteen osalta tarkoitti, muuttui suomalaisvenäläisten suhteiden herkimmäksi kysymykseksi 1950-luvun loppuun mennessä. 1970-luvulle tultaessa se muuttui näkyvän puoluepoliittisen kamppailun kohteeksi. Kansainvälistä ulottuvuutta antoivat Länsi-Saksan uuden idänpolitiikan sekä laajemman liennytyskehityksen trendit, joihin Suomi Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökokouksen aloitteentekijänä tiiviisti kytkeytyi. On tärkeää havaita, että liennytyspolitiikkaan liittyvät jännitteet läpäisivät monen eurooppalaisen ja läntisen maailman maan poliittisen keskustelukentän. Tämä liennytyspolitiikan poikkijhteiskunnallinen kiistanalaisuus antoi nostetta suomettumiskeskusteluiden toiselle kansainväliselle aallolle 1960-1970-lukujen taitteessa. Kun suomalainen valtiojohto samaan aikaan tutki mahdollisuuksia tiivistää taloudellista yhteistyötä ensin epäonniseksi osoittautuvassa pohjoismaisessa (Nordek) ja sitten yhteiseurooppalaisessa kehityksessä (EEC liittäjäjäsenyys), ei ole vaikea nähdä, miksi suomettumiskeskustelu kaikissa kotimaiskansainvälisissä muunnelmissaan oli Liimataisen näkökulmasta niin harmillista.

Viimeinen kehys, jonka kautta suomettumisen ja puolueettomuuspyrkimysten erillisyyden ja yhteen kietoutumisen teemoja suomalaisen yhteiskunnan poliittisessa historiassa tarkastellaan, liittyy kylmän sodan jälkeisiin vuosikymmeniin. Miten kylmän sodan 'Kekkosen Suomen', 'suomettuneen Suomen' perintöä on lähivuosikymmeninä suomalaisessa menneisyys- ja muistinpoliittisessa julkisuudessa hahmotettu? Ennen kaikkea: mistä aineksista syntyi 1990-lukulainen ”EU-Suomen muistinpoliittinen linnarauha”³,

3 Linnarauha on 1900-luvun työmarkkinapolitiikasta tuttu, työmarkkinaosapuolten keskinäiseen neuvottelutulokseen viittaava termi. Linnarauha oli terminä aktiivikäytössä 1950-luvun alussa Suomessa ja on edelleen aktiivikäytössä Ruotsissa. Termi on valittu tähän artikkeliin nimenomaan siksi, että se ei viittaa yksituumaisuuteen tai yhteisymmärryksen vaan olosuhteiden sanelemaan olotilaan, jossa eriävät näkökohdat tai intressit siirretään syrjään tai ohitetaan toistaiseksi ilman, että niiden eriävyyttä sen kummemmin ratkaistaan tai edes pyritään ratkaisemaan. Linnarauha voi olla virallisemmin dokumentoitu tai ainoastaan käytäntöjen kautta ilmenevä kompromissi. Vrt. esim. *MOT kielitoimiston sanakirjan* määritelmä: ”poliittisten tai taloudellisten ryhmien sopimus kiistakysymysten siirtämisestä myöhemmäksi; siihen perustuva olotila.” <https://www.sanakirja.fi/kotus/finnish-finnish/linnarauha> [6.2.2023].

joka osoittautui yllättävän pitkäikäiseksi, mutta rapautui sisäisesti sitä mukaan kun kylmän sodan jälkeisen Suomen keskeisin yhteinen ponnistus – EU-jäsenyysprojekti – alkoi menettää alkuperäistä kansallista vetovoimaansa. Keväällä 2022 monin tavoin sisältä päin hapertunut muistinpoliittinen linnarauha romahti kerralla ja kokonaan.

Lähestymistavallisia alkumerkintöjä: viiteryhmäpolitiikkaa ja pienvaltiollistasopeutumista

Suomettumiskeskusteluiden ja puolueettomuuspyrkimysten tarinat liittyvät tapoihin, joilla Suomea on asemoitu erilaisille poliittisen suunnittelun ja politiikanteon kartoille. Tällaista asemoivaa tarkastelua on kautta historian tehty toisiinsa kietoutuen kotimaassa, ’ulkomailla’, kansainvälisesti.

Sosiologi Benedict Anderssonin jo 1980-luvun alussa esittämän ajatuksen mukaan kansakunnat ovat aina julkisen kuvittelun ja sanallistamisen kautta rakennettuja yhteisöjä. Tämän tutkimustradition jalanjäljissä on tutkittu paljon niin sanottujen ”toisten,” usein myös vihollisten rooleja kansallisen omakuvan, identiteetin ja historiallisen itseymmärryksen rakennuselementtinä. Kuvittelun skaala on kuitenkin viholliskuvia laajempi. Kuten Glenda Sluga on huomauttanut, siinä missä ”kansakunnat” ovat anderssonilaisittain kuviteltuja yhteisöjä, ne kuvitellaan aina vertailevan kuvittelun kautta, suhteuttamalla ’muihin’ niin myönteisissä, kielteisissä kuin aivan neutraaleissakin merkityksissä.⁴ *Suhteuttava kansallinen kuvittelu* sekä siihen liittyvä jatkuva (itse/)asemointi ja luokittelu on se, mikä piirtää esiin aikalaisymmärryksen omasta yhteisöstä: mitkä ovat sen erityis- ja ominaispiirteet suhteessa muihin, , mikä erottaa ja toisaalta yhdistää? Ja kolmanneksi: mihin laajempaan yhteyteen ”meidän” tulisi ensisijaisesti kuulua, tulla yhdistetyksi, mihin yhteyksiin ei?

4 Andersonin vuonna 1983 ilmestyneen teoksen tuoreehko suomennos Anderson, Benedict: *Kuvitellut yhteisöt. Nationalismin alkuperän ja leviämisen tarkastelua*, Vastapaino, Tampere 2017. Toiseus-tutkimuksesta klassikkoina politiikan tutkimuksessa esim. Neumann, I.B.: *Uses of Other. “The East” in European Identity Formation*, University of Minnesota Press, Minneapolis 1999. Vertaavasta mielikuvituksesta Sluga, Glenda: *The Nation and the Comparative Imagination*. Teoksessa *Comparison and History. Europe in Cross-national Perspective*. Toim. D. Cohen ja M. O’Connor, Routledge, New York & London 2004.

Yllä kuvatun kaltaisia kysymyksiä on tutkimuksessa lähestytty perinteisesti esimerkiksi *kansallisen* identiteetin tai *kansallisen* strategisen kulttuurin käsitteiden kautta. Tässä tekstissä analyysin välineiksi on valittu *viiteryhmien, viiteryhmäassosiaatioiden ja viiteryhmäpolitiikan* näkökulmat. Valinta perustuu ensi sijassa havaintoihin, jotka nousevat monivuotisesta aineistotyöskentelystä erilaisten poliittishistoriallisten aikalaislähteiden parissa. Niin arkistojen politiikkaprosesseja dokumentoivissa asiakirjoissa kuin julkisen keskustelun aineistoissa pohditaan usein aivan sanatarkasti ja suoraan, toisinaan välillisemmin, mutta tavalla tai toisella lähes aina ja kautta aikojen sitä, mihin maaryhmään Suomi (käsillä olevan asian puitteissa) kuuluu, sen tulisi kuulua ja tulla yhdistetyksi. Yhtä säännönmukaista huolta ja harmia aiheuttavat virheelliset ja 'väävät' viiteryhmäassosiaatiot; Suomen sijoittaminen tai päätyminen osaksi jotain sellaista ryhmää tai vyöhykettä, johon ei haluta kuulua, johon pitäisi pitää etäisyyttä, kauemmas niistä, joiden piiriin tulisi kuulua. Tämä jatkuva suhteellistava kuvittelu ja vertaileva viiteryhmäpohdinta näyttää toimijanäkökulmasta olevan täysin oleellinen politiikan ajatuksellisen jäsentämisen, suunnittelun ja toiminnanohjauksen mekanismi. Se ansaitsee tulla havaituksi itsessään.

Viiteryhmäpohdintojen tarkastelu aineistoissa avaa samaan aikaan näkymän siihen, miten kansallista 'linjaa' yhtäältä pyritään rakentamaan ja toisaalta siihen millaisia säikeitä ja jännitteitä 'kansallisen' (kokonaisuuden) sisällä kulkee. Demokraattisissa yhteiskunnissa on täysin normaalisti monenlaisia käsityksiä tavoiteltavista ja välteltävistä viiteryhmäassosiaatioista ja asemoinneista ja ne saattavat vaihdella myös asia- ja politiikkakohtaisesti. Sosiaalipolitiikan piirissä käsitykset viiteryhmistä voivat poiketa jonkin toisen politiikkalohkon tai hallinnonalan vastaavista. Vastaavasti käsitykset ensisijaisista, toivotuista, välteltävistä ja "vääristä" viiteryhmäassosiaatioista voivat lomittua ja esiintyvät rinnakkain, välillä ilman jännitteitä, mutta toisinaan myös vaikutusvallasta kilpailen.⁵

5 Viiteryhmänäkökulmaa on historiantutkimuksessa käsitteellistetty vähän. Sosiaalipsykologiasta johdettujen käsitevälineiden nojalla viiteryhmä-perspektiiviä ovat politiikan tutkimuksen puolella kehittäneet esim. Agyeman-Duah, B. & Olatunde, O.B.J.: Interstate Conflicts in West Africa: The Reference Group Theory Perspective, *Comparative Political Studies* 24(3), 1991, 299–318; Omelicheva M. Y.: Reference Group Perspective on State Behaviour. A Case Study of Estonia's Counterterrorism Policies, *Europe-Asia Studies* 61(3), 2009, 483–504. Myös Hyman, H.H.: Reference Groups. Teoksessa *International Encyclopedia of the Social Sciences*, vol. 13. Toim. D. Sills, Macmillan Company & Free Press, New York 1968.

Tasaisempina aikoina viiteryhmäpohdinnat ja sitä koskevat luke-mattomat pienet köydenvedot ja ratkaisut hautautuvat virkakoneistojen ja politiikanteon arkipäivään. Suurten kansainvälispoliittisten ja kansallisten murrosaikojen yhteydessä kamppailut ensisijaisista yhteiskunta- ja valtio-poliittisista perusviiteryhmistä tulevat puolestaan avoimemmin näkyviin. Suomen kaltaisessa, geopoliittisesti herkässä rajamaassa viiteryhmäase-moinneilla ja viiteryhmäassosiaatioiden poliitikoilla – kamppailuilla Suo-men ’suunnista’ tai ’suunnasta’ – on aina ollut aivan erityinen historiallinen merkitys.⁶ Kuten tutkijat ovat todenneet, nimenomaan rajamaat ja –alueet ovat aina poikkeuksellisen avoimia ja/tai alttiita poikkirajaisille vaikutteille ja vaikuttamiselle.⁷ Myös Suomi – vaihtelevissa valtiollisissa olomuodoissaan – on ollut aina alueena intensiivisen ulkoisen ja ylijarajaisen kiinnostuksen ja vaikutteiden kohteena. Vastaavasti suhde alueella historiallisesti kilpaillei-siin suvereeneihin –pääasiassa Ruotsiin, Venäjään ja Saksaan, mutta myös esimerkiksi Baltiaan – on voimallisesti, usein jyrkkien käänneiden kautta, muovannut myös suomalaisen yhteiskunnan *sisäistä* poliittista dynamiik-kaa. Väliin omaa itsenäistä liikkumatilaan on haettu tutkimalla mahdolli-suuksia ryhmäytymiseen muiden vastaavalla tavalla rajaproblematiikan määrittämien maiden kanssa, väliin taas päämäärätietoisesti nimenomaan muualta kuin Suomen kaltaisella tavalla alttiista maista. Virallinen Suomi

6 Vaikka viiteryhmänäkökulmaa on historiantutkimuksessa käsitteellistetty vähän, empiirisesti ilmiö nousee selkeästi esiin esim. seuraavissa: Vares, Vesa: *Vieroksutut kohtalotoverit. Suomalaisen näkemys-siä itäisen Keski-Euroopan ja Balkanin kansoista maailmansotien välillä*, SKS, Helsinki 2015; Vares, Mari ja Vares, Vesa: *Valmis valtioksi. Suomi ja eurooppalainen itsenäistymisaalto*, Docendo, Jyväskylä 2019; Esimerkkeinä viiteryhmäpoliittisen asemoimisen historioista ks. myös esim. Rintala, Ohto: *Yhdysvallat ja Saksan koalition pienet maat: Suomen, Romanian ja Unkarin sodanjälkeinen asema Yhdysvaltain ulkopoliittikan suunnittelupöydällä vuosina 1942–1945*, Helsingin yliopisto, Helsinki 2014; Pesu, Juk-ka: *Suomi, rauhanturvaaminen ja kylmä sota 1956–1990 : Rauhanturvaaminen osana Suomen ulko- ja turvallisuuspolitiikkaa sekä YK-politiikkaa*. Turun yliopisto, Turku 2020. Tuoreehkoja henkilöhistorial-lisia näkökulmia kansallisiin toimijoihin suurissa kansainvälispoliittisissa saumakohdissa, joissa entiset viiteryhmäpoliittiset yleiskehitykset murtunvat ja kamppailut uudesta suunnasta nousevat pintaan esim. Pietiäinen, Jukka-Pekka: *Ulkoministerin kujanjuoksu. Rudolf Holsti ja skandaali Genevessä*, Minerva, Helsinki 2021; Brander, Richard: *Finland och den tidiga västintegrationen – Hjalmar J. Procopé och Europarörelsen 1948-1954*. Helsingin yliopisto, Helsinki 2019.

7 Raja-alueiden tai maiden sisäsyntyinen intensiivinen altistuminen poikki- ja ylijarajaisille vaikutteille saattaa nimenomaan näissä maissa johtaa helposti voimakkaasti militarisoituvan nationalistiseen ajatteluun, joka pyrkii hallinnoimaan vaikutusalttiutta ja avoimuutta luomalla yhtenäisyytään ulkoisten ja niihin kytkeytyvien sisäisten viholliskuvien avulla. Rajan merkityksistä ks. esim. Rosenberg, E. S.: *Considering Borders*. Teoksessa *Explaining the History of American Foreign Relations*. Toim. Hogan, M. ja Paterson, T., Cambridge University Press, Cambridge 2004, 176-193; Duara, P.: *Transnationalism and the Challenge to National Histories*. Teoksessa *Rethinking American History in a Global Age*. Toim. Bender, T., University of California Press, Berkeley, L.A. 2002, 25-46.

onkin aikojen saatossa halunnut tulla nähdyksi niin läntisen sivilisaation taistelu- ja uhrivalmiinavalmiina etuvartiona kuin vuoropuheluun ja yhteistyövaraisuuteen uskovana maltillisena ja tolkullisena sillanrakentajana, jonka ennakoitavuus toimijana perustuu vakaan demokraattiseen pohjoismaiseen hyvinvointivaltiomalliin. Esimerkiksi näiden perusmallien puitteissa ymmärrykset toivotuista, tavoitelluista ja välteltävistä viiteryhmäassosiaatioista ovat vaihdelleet väliin täysin kitkatta ja rinnakkain, väliin avoimemmin 'Suomen suuntia' koskevasta vaikutusvallasta kamppailen.

Kuten yllä todettiin, vaikutuksille alttiin ja avoimen rajamaan tapauksessa tärkeää on myös tarve hallita todellisten ja koettujen ulkoisten vaikutusten ja virikkeiden mahdollisia sisäistä hajaannusta aiheuttavia heijasteita. Toisaalta etenkin 1960-luvulta alkaen tällaisten vaikutteiden ja virikkeiden hallinnasta on puhuttu myös uusin pienvaltiotutkimuksellisin termein. Kotimaista kenttää ulkoisen ympäristön asettamiin haasteisiin "sopeuttava" politiikka ei tässä kehyksessä enää näyttäytynyt yksinomaan heikkoutena ja sen hallintana vaan myös erityistä (pien)valtiotaitoa vaativana tasapainotelluna keskinäisriippuvaisuuksien läpäisemässä, väistämättä epäsymmetristen voimasuhteiden maailmassa. Tämän 'heikompiä' toimijoita omalla tavallaan 'voimaannuttavan' tarkastelutavan mukaan sopeutumisen ja sopeuttamisen asteikon yhdessä päässä erottui ulkoiselle maailmalle avoin pienvaltioyhteiskunta, joka joustavasti, omaehtoisesti ja itseohjautuvasti vastaa ulkoisiin (menestys)haasteisiin sisäisten, avaintoimijat osallistavien kompromissi- ja konsensusmekanismien kautta.⁸ Kun keskinäisriippuvaisuuksien ja sopeuttamisen asteikolla siirrytään kohti toista päätä, tulee vastaan – välimuotojen kautta – autonomiaa rajaava, epäsymmetrinen riippuvuus ja vaikuttaminen. Nyt ulkoinen paine kietoutuu yhteen sisäisten valtakamppailuiden ja vastakainasetteluiden kanssa, jakoja ruokkien ja niistä voimaantuen. Yhä syvenvän hajaannuksen hallitsemiseksi vaikutuksille altis yhteiskunta alkaa sisäisesti luisua kohti yhä keskitetympää ja autoritaarisempaa hallintamallia.⁹

Suomettumisen ilmiö asettuu hyvin yllä kuvatulle asteikolle. On helppo havaita esimerkkejä siitä, aikalaiset ovat jäsentäneet suomettumisen ilmiötä yllä kuvatun sopeutuvan politiikan asteikon myönteisemmän ja kielteisemmän päädyn valossa. Myös monen tutkimuksellisen tarkkailijan

8 Loistoesimerkki tästä analyysihaarasta on pienten, markkinoiltaan avoimien konsensushakuisten maiden demokraattista korporatismia käsittelevä kirjallisuus, esim. Katzenstein, Peter J.: *Small States in World Markets. Industrial Policy in Europe*. Cornell University Press, Ithaca & London, 1986.

9 Ks. esim. *Small States in Europe and Dependence*. Toim. Othmar Höll, Braumüller, Vienna 1983.

silmissä ”suomalaisen politiikan malli” on näyttäytynyt neuvokkaana, itsepuolustusellisesti asemoituneena pienvaltiorealismina¹⁰ tai sitä on hahmotettu vahvan ulkoisen pakon ja syvenevän sisäisen hajaannuksen (pelon) ristipaineesta nousevana itesensuurina ja siirtyminä kohti yksinvaltaisia, valtaa keskittäviä hallintatapoja.¹¹

Erytisen havainnollisella tavalla sopeutumisen asteikko on käyttänyt politiikan tutkija Hans Mouritzen vuonna 1988 julkaistussa teoksessaan *Finlandization: Towards a General Theory of Adaptive Politics*.¹² Pääotsikossa esiintyvistä suomettumistermistä huolimatta, Mouritzenin fokus on 1930–1940-lukujen taitteen ruotsalais-saksalaisissa ja tanskalais-saksalaisissa suhteissa. Tässä kehyksessä kylmän sodan Suomen suomettuminen on ’vain’ tapaus muiden joukossa. Se ei myöskään rajoitu ajallisesti tai paikallisesta vain kylmän sodan suomalaisneuvostoliittolaisiin suhteisiin: ’suomettumisen’ piirteitä on esiintynyt myös muissa ajallisissa ja paikallisissa yhteyksissä, mukaan lukien suomalaisen yhteiskunnan oma historia.¹³

10 Tällaiset tulkinnat eivät edes suomettumiskeskusteluiden kiivaimpina vuosina olleet harvinaisia. Kaikissa painotettiin samalla Suomen tilanteen erityislaatuisuutta, ainutkertaisuutta, sitä, ettei Suomen tapausta voinut yleistää minkään toisen maan eikä etenkin Länsi-Euroopan kehityksen mallintamiseen. Perusteellisimpia tutkimuksellisia *aikalaisanalyysyjä* suomettumisen käsitteestä ovat suomalaisten tekijöiden osalta Hakovirta, Harto: *Suomettuminen. Kaukokontrollia vai rauhanomaista rimmakkaineloa?* Jyväskylä, Gummerus 1975. Ks. myös edustava suomalaiskoonti aikalaieskusteluista Mäentakanen, Erkki.: *The Myth of 'Finlandization,' Yearbook of Finnish Foreign Policy*, The Finnish Institute of International Affairs, Helsinki 1974. Historiallisemmista aikalaisteoksista ks., alun perin englanniksi ilmestynyt, tuoreeltaan suomennettu Krosby, H. Peter: *Kekkosen linja: Suomi ja Neuvostoliitto 1944–1978*, Kirjayhtymä, Jyväskylä 1978; Kennan, G.F.: *Europe's Problems. Europe's Choices, Foreign Policy* 14, spring 1974, 3–16; Vloyantes, J.P.: *Silk Glove Hegemony: Finnish-Soviet Relations, 1944–1974*. The Kent State University, Kent, Ohio 1975; Maude, G.: *The Finnish Dilemma. Neutrality in the Shadow of Power*. Oxford University Press, Oxford 1976; myös Kennan G.F.: *The Cloud of Danger. Some Current Problems of American Foreign Policy*. Little Brown, Boston 1977.

11 Kriittisiä kommentaareja, joissa kaikissa Suomea pidettiin tapauksena, jonka piirteet saattoivat ’levitä’ myös muualle esim. Löwenthal, R.: *Die deutsche Frage im Zeichen der Lockerung der Blöcke. Gegenwartskunde* 16(4), 1967, 307–318; Hassner, P.: *Change and Security in Europe. Adelphi Papers*, nro. 49. International Institute for Strategic Studies, London 1968; Orvik, N.: *Sicherheit auf Finnisch. Finnland und die Soviet Union*. Degerloch, Stuttgart 1972.

12 Mouritzen, Hans: *Finlandization: Towards a General Theory of Adaptive Politics*. Avebury, Aldershot 1988.

13 Suomen osalta ’suomettumisen’ kaltaista sopeutuvaa politiikkaa on esiintynyt myös muina aikoina. 1900-lukulaisena esimerkkinä voisi tästä näkökulmasta tarkastella esimerkiksi Suomen ja Saksan monisyisiä suhteita Ks. esim. Vares, Vesa: *Viileää veljeyttä. Suomi ja Saksa 1918–1939*, Otava, Helsinki 2018; Hentilä, Marja-Liisa ja Hentilä, Seppo: *Saksalainen Suomi 1918*. Silta, Helsinki 2016. Vrt. myös esim. Jokisipilä, Markku ja Könönen, Janne: *Kolmannen valtakunnan vieraat. Suomi Hitlerin Saksan vaikutuspiirissä 1933–1944*. Otava, Helsinki 2013.

Suomalaisen politiikan malli 1950-luvun alun Itävallassa

Vakiintuneen käsityksen mukaan suomettuminen kansainvälisenä terminä – alun alkaen myös suomalaistaminen, suomestaminen, suomeistaminen tai suomittaminen¹⁴ – syntyi 1960-luvun loppupuolella ja oli laajimmillaan käytössä 1970-luvulla. Suomettumistermin keksijän viittaa on tyypillisesti aseteltu saksalaisen toimittaja-professori Richard Löwenthalin harteille, joka 1960-luvun puolivälistä pohti – suomalaisen politiikan mallin ja suomettumisen termein – josko Neuvostoliitto kansainvälisen liennytyksen ja Saksan uuden idänpolitiikan kautta pyrki ja myös tulisi pääsemään sodanjälkeisen ajan päätavoitteisiinsa. Tällaisina Löwenthal mainitsi etupiiriin vakiintumisen, sekä länsiliittouman sisäisen heikentämisen siten, että yhä useampi maa päätyisi mukauttamaan omaan ulko- ja sisäpolitiikkaansa Suomen sopeutuvan ja myöntyväisen kansallisen mallin mukaan.¹⁵

Suomettumisen ideaa ja käsitettä ei kuitenkaan enää 1960-luvulla tarvinnut kenenkään keksiä, sillä käsite oli ollut käytössä 1950-luvun alun keskusteluissa koskien Itävallan kysymystä ja oli tunnettu läpi saksankielisen Euroopan. Mistä tässä keskustelussa oli kysymys?

Toisessa maailmansodassa Itävalta oli ollut elimellinen osa Saksan kolmatta valtakuntaa ja oli sodan jälkeen jaettuna maailmansodan voittajavalttojen hallinnoimiin miehityssektoreihin. Jaetun Itävallan kysymyksen ratkaisu – varsinaisen Saksan kysymyksen alaviitteenä – pitkittyi vuoteen 1955 saakka. Vuoden 1955 toukokuussa tapahtui paljon: vuonna 1949 perustettu Saksan Liittotasavalta liittoutui nyt sotilaallisestikin Naton kanssa, itäosa yhä tiiviimmin osaksi Neuvostoliiton johtamaa itäliittoumaa, jonka sotilaallisen yhteistyön tueksi perustettiin nk. Varsovan liitto. Sota-ajan Sak-

14 Termit lainattu tähän yhteyteen teoksesta Hentilä, Seppo: *Harppi-Saksan haarukassa: DDR:n poliittinen vaikutus Suomessa*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2004, 260.

15 Löwenthal ei vastustanut mainetta suomettumiskäsitteen keksijänä. Ks. Aufferman, B: Finnlandisierung – das abschreckende Beispiel? Zur Problematik eines politischen Kampfbegriffes in der Ära des Kalten Krieges, *Zeitgeschichte* 26(6), 1999, 347–371, 348. Auffermannin teksti avaa erinomaisen näkymän saksalaisiin ja läntisiin suomettumiskeskusteluihin 1960–1970-luvuilla. Kuten tekstistä ilmenee, suomettumisen käsite oli pääosin konservatiivisten poliittisten piirien käytössä, mutta sen käyttö kytkeytyi myös saksalaisten sosiaalidemokraattien sisäisiin kamppailuihin (oliko liennytyks hyvästä vai pahasta?). Löwenthal itse – useamman muun keskeisen kansainvälisen suomettumiskeskustelijan tavoin – oli nimenomaan sosiaalidemokraatti.

san ’kolmannesta’ osasta – Itävallasta – tuli samaan aikaan sodan voittajavaltujen allekirjoittaman valtiosopimuksen (15.5. 1955) nojalla yksi yhtenäinen valtio. Itävallan parlamentin uuteen perustuslakiin kirjaamaan lausuman mukaan tämä uusi Itävalta sitoutui pysyvään puolueettomuuteen. Itävallan kompromissi tarkoitti yhtäältä, ettei Itävalta valtioyksikkönä voinut jatkossalla liitetyksi läntisiin tai itäisiin (sotilaallispuolustuksellisiin) liittoumiin eikä myöskään osaksi Saksaa, ei sen läntisiä eikä itäisiä osia. Päättäntävalta asiassa jäi kuitenkin virallisesti Itävallan omalle parlamentille, joka tähän päivään mennessä (2023) ei ole muuttanut vuoden 1955 puolueettomuusjulistusta.¹⁶ Monella tapaa Itävallan kysymyksen ratkaisu oli eräs kylmän sodan aikakauden varhaisista kestäväksi osoittautuvista kompromisseista. Osansa kompromissista ja siihen liittyneestä ensimmäisen liennytykskauden luomasta ’hengestä’ sai ja onnistui saamaan osakseen myös tapaus Suomi, joka, kuten Itävalta, pyrki löytämään tilaa länsi- ja itäliittoutumien välissä, siis siitäkin huolimatta, että maalla jo oli YYA-sopimuksensa Neuvostoliiton kanssa.

”Suomalaisen politiikan mallia” ja suomettumista (*Finnlandisierung*) koskevan keskustelun synty liittyy edellä kuvatun vuoden 1955 kompromissin historiaan, sitä välittömästi edeltäneisiin vuosiin, jolloin niin suurvaltapolitiikassa kuin Itävallan sisäpolitiikassa tehtiin rajanvetoa liennytyksen ydinkysymyksen eli ehdottomuuden ja suhteellisuuden välillä.¹⁷ Tarkastelen seuraavassa ensin sitä, miten ns. suomalaisen politiikan mallia ja suomettumista hahmotettiin Itävallan kysymyksen yhteydessä ja sen jälkeen puolestaan sitä, miten puolueettomuutta näissä yhteyksissä hahmotettiin. Kun käsillä oleva teksti on kiinnostunut ensi sijassa suomettumisen ja puolueettomuuden erillisyyden ja yhteen kietoutumisen vaiheista *suomalaisessa* ajat-

16 Suomeksi tiivis kuvaus Itävallan tapauksesta vuoden 2014 perspektiivissä Rainio-Niemi, J.: Uutta, vanhaa vai uusvanhaa. Puolueettomuuden uusia tuulia, *Politiikasta.fi* 4.6.2014 (Rainio-Niemi 2014b).

17 Itävallan kysymyksen ratkaisun yhteydessä nousivat esiin kansainväliset – läntiset ja itäiset – toivotun ja vältettävän puolueettomuuden mallit, joista, kuten myös Itävallan tilanteesta itsessään, ks. tarkemmin esim. Rainio-Niemi, J.: *The Ideological Cold War. The Politics of Neutrality in Austria and Finland*. New York, Routledge 2014 (jatkossa Rainio-Niemi 2014a). 1950-luvun puolueettomuuskonseptin luonteesta nimenomaan *kompromissina* Rainio-Niemi, J.: *Neutrality as Compromises. The Case of Finland*. Teoksessa *The Soviet Union and Cold War Neutrality and Nonalignment in Europe*. Toim. Kramer, M., Makko, A. and Ruggenthaler P., The Harvard Cold War Studies Book Series, Rowman and Littlefield, Washington 2021.

telussa ja toiminnassa, on painopiste seuraavassa ennen kaikkea siinä, miten yllä kuvattuja Itävallan kysymykseen liittyneitä suomettumis- ja puolueettomuuskeskusteluista hahmotettiin suomalaissilmin.

Jaetulla Itävallalla ja Suomella ei 1950-luvun alussa ollut virallisia diplomaattisuhteita. Itävallan tapahtumia seurattiin Suomen Prahassa toimivasta lähetystöstä, jossa lähettiläänä toimi 1950-1953 Ragnar Numelin (”vasten tahtoaan”) sekä vuodesta 1953 alkaen Urho Toivola¹⁸. Vuoden 1952 alusta Wieniin, sikkäläisen Suomen pääkonsulin ’toimiston’ sihteeriksi asettui pysyväisluonteisesti itävaltalais-suomalaisiin kauppasuhteisiin jo edeltävinä vuosina tutustunut kauppa- ja teollisuusministeriön virkamies Kaarlo Tetri¹⁹. Tetri raportoi paikan päältä suoraan pääministeri Urho Kekkoselle ja kouralliselle muita suomalaisen politiikan vaikuttajia. Viimeksi mainittuihin lukeutun Tetrin lapsuudesta saakka tuntema Johannes Virolainen, joka toimi ulkoministerinä Itävallan ratkaisun kiihkeimpinä vuosina 1954-1956. Tetrin Wienistä lähettämistä kirjeistä, kuten myös Prahassa lähetystön raporteista ja muusta ulkoministeriön Itävallaa koskevasta aineistosta²⁰, välittyvä vivaihteikas kuva siitä, miten Itävallan ratkaisua suomalaisin aikalaissilmin hahmoteltiin ja siitä, millaisia merkityksiä puolueettomuus ja toisaalta suomettuminen/ ”suomalaisen politiikan malli” näissä yhteyksissä sai.

18 Numelinista ks. Uola, Mikko: Numelin, Ragnar. *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1997-. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kgb-001715>. Toivolasta ks. Vares, Vesa: Toivola, Urho. *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1997-. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kgb-001741>

19 Kaarlo Tetri (1914–2001) oli mm. kauppa- ja teollisuusministeriössä, talousneuvostoissa, vakauttamiskomiteoissa, Suomen Pankissa ja Wienistä palattuaan sisäministeriössä uransa tehnyt virkamies, joka toimi vuonna 1946 muutaman kuukauden myös ns. punaisen Valpon päällikkönä. 1950-luvulla hän työsti Urho Kekkoselta nimissä julkaistua pamflettia *Onko maallamme malttia vaurastua?* Tetrin moninaisista vaiheista ks. Tetri, Kaarlo: *Viipurista maailmalle. Muistelmia elämästä ja työstä valtiovahdon tuntumassa*, Karisto, Hämeenlinna 1995. Vrt. myös Suomi, J.: *Kuningastie. Urho Kekkonen 1950–1956*, Otava, Helsinki 1990, 200–205. Artikkelin kirjoittajalla oli vuonna 2005 mahdollisuus haastatella Kaarlo Tetrin leskeä, Prahassa lähetystössä toimistosihteerinä toiminutta Erkkä Vartio-Tetriä.

20 Tetrin kirjeistä käy hyvin ilmi, miten konsulaatti (”vain nimellisesti olemassa ennen minun tuloani” kuten Tetri Kekkoselle 29.2.1952 kirjoittaa) toimi virallisten suhteiden paikkaajana eikä aina jännitteittä suhteessa Ulkoministeriöön sekä Suomen Prahassa sijainneeseen lähetystöön (etenkin Numelinin aikana). Tetrin kirjeitä säilytetään Urho Kekkoselta arkistossa (Kaarlo Tetri 1951–1970, Kirjeenvaihtoa, KA 1/10, Urho Kekkoselta arkisto, UKA, Orimattila.) Lisäksi seuraavassa on käytetty Ulkoministeriön arkistossa säilytettäviä aineistoja (tarkennetaan viittauskohtaisesti alla. Tetrin yksityiskohtaisia kirjeitä ja raportteja löytyy myös Johannes Virolaisen arkistosta (kansio 5, kirjeenvaihtoa, saapuneet kirjeet, J. Virolaisen arkisto, Kansallisarkisto, Helsinki).

Vuonna 1952 suurvaltasuhteita ja jaettuja alueita tarkkailevat aikalaiset saattoivat hahmottaa monia hienovaraisia muutoksen merkkejä. Tämä päti suuressa määrin myös puolueettomuuteen. 1940-luvun lopulta 1950-luvun alkuvuosiin omia leirejään rakentavien ja vakiinnuttavien suurvaltojen suhde puolueettomuuden kaltaiseen ilmiöön oli ollut ehdottoman kielteinen. Korean sodan kuluessa kummallakin puolella heräsi kiinnostusta hyötyihin, joita puolueettomista toimijoista kaksinapaisuuteen lukkiutuvassa kansainvälispoliittisessa järjestelmässä saattaisi olla. Puolueettomuuden tulemiseen kytketyi Neuvostoliiton puolelta niin sanottu Stalinin nootti (maaliskuu 1952). Nootissa väläytettiin ajatusta yhdestä sotilasliittojen ulkopuolelle jäävästä Saksasta, joka voisi olla osa laajempaa puolueettomien maiden vyötä, joka kulkisi Suomesta Balkanille. Saksan liittokansleri Konrad Adenauer torjui mahdollisuuden jyrkästi eikä aiheeseen Saksan osalta enää koskaan palattu. Itävallan hyvin pieni kommunistinen puolue lähti niin innokkaasti mukaan itäiseen “neutralisointi”-kampanjointiin, että sitä jouduttiin omien puolesta rauhoittamaan: vastareaktio muiden itävaltalaisien puolueiden taholta oli musertava ja kääntymässä joukkovoimalla asiaa vastaan. Samaan aikaan on huomattava, että puolueettomuudesta alettiin kuitenkin kiinnostua myös lännessä, tosin matalalla profiililla.²¹

Kun Tetri vuoden 1952 alussa asettui Wieniin, muutama kuukausi ennen maaliskuista Stalinin noottia, Itävallan läntiset miehitysvallat olivat nekin valmistelemassa uutta avausta Itävallan kysymyksen ratkaisemiseksi. Myös Suomen pääministeri Kekkonen teki kansainvälisen avauksen, jonka ajoitus on kiinnostava. Rajanaapuri Norjassa sekä Tanskassa koettiin neu-

21 Itävallan valtiosopimukseen ja puolueettomuusjulistukseen johtaneet vaiheet on tutkittu erittäin huolellisesti ja moniäänisesti. Ks. Stourzh, G. & Mueller, W.: *Der Kampf um den Staatsvertrag, 1945–1955. Ost-West Besetzung, Staatsvertrag und Neutralität Österreichs*, Böhlau, Wien 2020; Steininger, R.: *Deutschland, Österreich und die Neutralität 1952–1955*. Teoksessa *Der Österreichische Staatsvertrag 1955. Internationale Strategie, rechtliche Relevanz und nationale Identität*. Toim. A. Suppan, G. Stourzh & W. Mueller, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Vienna 2005, 475–501. Suurvaltanäkökulmista myös esim. Ruggenthaler, P.: *Warum Österreich nicht sowjetisiert wurde? Sowjetische Österreich-Politik 1945–1953/55*. Teoksessa *Die Rote Armee in Österreich. Sowjetische Besetzung 1945–1955*. Toim. S. Kaerner & B. Stelzl-Marx. R. Oldenbourg Verlag, Wien 2005, 649–726, 699–701; Rathkolb, O. (1997) *Washington ruft Wien. Us-Grossmachtpolitik gegenüber Österreich 1953–1963*. Vienna: Böhlau; Gehler M.: *Kurzvertrag für Österreich? Die westliche Staatsvertrags-Diplomatie und die Stalin-Noten von 1952*, *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 1994/2, 243–278; Prozumenschikov, M.: *The Development of Soviet Policy after Stalin’s Death*. Teoksessa *The Red Army in Austria. The Soviet Occupation, 1945–1955*. Toim. S. Kaerner & B. Stelzl-Marx 2020.

vostopainetta. Osoittamalla myötämielisyyttä Skandinavian maiden itsenäiselle puolustusliitolle, Neuvostoliiton tulkittiin tavoittelevan jälleen Tanskan ja Norjan Nato-jäsenyyksien heikentämistä. Ruotsihan oli puolestaan ajanut ajatusta pohjoismaisesta puolueettomien maiden liittoumasta jo vuoden 1948 tienoilla, Suomen YYA-sopimuksen sekä Tanskan ja Norjan Nato-liittoutumisten alla.²²

Tammikuussa 1952 *Maakansa*-lehti julkaisi pääministeri Kekkonen nk. pyjamantaskupuheen. Vaikeatulkintaisen puheen yksi ajatus oli *puolueettomien* pohjoismaiden yhteistyö ja jopa mahdollinen puolustusliitto tekijänä, joka olisi vahvistanut rauhaa Pohjolassa ja Suomessa. Kiemuraisin ajatuskuluin puolueettomien pohjoismaiden puolustusliitto esiteltiin myös takeena sille, ettei YYA-sopimuksen sotilaallisia artikloja missään oloissa tarvitsisi harkita otettavaksi käyttöön, koska hyökkäys Neuvostoliittoon Suomen alueen kautta ei käytännössä voinut tapahtua kuin muiden Pohjoismaiden kautta. Jos kaikki pohjoismaat olisivat sitoutuneita puolueettomuuteen, uhka pienenis. Kekkonen alkuperäisten sanavalintojen mukaan YYA-sopimus ”oikeutti” Suomen pysyttelemään suurvaltojen välisten eturistiriitojen ulkopuolella, mutta presidentti Paasikivi kannatti luonnosvaiheissa muotoilua, jossa YYA-sopimus ”totesi” suurvaltojen välisten eturistiriitojen ulkopuolella pysyttelemisen Suomen politiikan päämääräksi. Lopulta tekstissä esitettiin YYA-sopimuksen oikeastaan ”edellyttävän” Suomelta ”tietynlaisia puolueettomuutta.”²³

Tekstiä pidettiin tuoreeltaan sodanjälkeisen suomalaisen turvallisuuspolitiikan ensimmäisenä varsinaisena kansainvälisenä avauksena. *Helsingin Sanomien* pääkirjoituksen mukaan, ”Kun tri Kekkonen sanoo, että Suomen etujen mukaista olisi Skandinavian maiden toteutettu ja turvattu puolueettomuus, sellainen, jota Ruotsi on puolitoista vuosisataa noudattanut, saa sen käsityksen kuin hän esittäisi suoranaisen vetoamuksen Skandinavian puolueettomuuden puolesta. Siinä suhteen lausunto menee pidemmälle kuin mitä suomalaisten valtiomiesten ja poliitikkojen lausunnot yleensä ovat

22 VIITE

23 Yksityiskohtaisen, mutta lähdeviitteettömän, näkymän presidentti Paasikiven ja Kekkonen *yhteistyöhön* puheen sanamuotojen hiomisesta avaa Suomi, J: *Suomi, Neuvostoliitto ja YYA-sopimus*, Tammi, Helsinki 2016, 127–134. Paremmiin viitoitettuna ks. myös Suomi 1990, 159–176.

menneet aralla ulkopoliittisella alueella sodan jälkeen.” Kuten seuraavien päivien keskustelu osoitti, pääministerin “suurvaltopoliittista syrjähyppyä” pidettiin myös epäasianmukaisena puuttumisena pohjoismaisten Nato- maiden (etenkin Norjan) asemaan. ”Kenen asialla” Suomen pääministeri oikein kulki?”²⁴ Kun teksti pääpiirteissään olikin linjassa Neuvostoliiton puolueettomia vyöhykkeitä koskevien (tulevien) aikalaisaloitteiden kanssa ei ole ihme, että se hämmensi. Taustahistoriaan liittyi samalla myös varsin huomattava määrä suomalais-ruotsalaista esikonsultaatiota, sillä aloite oli kiistatta hyödyllinen niin Suomen kuin Ruotsinkin vallitsevan politiikan kannalta. Lisäksi on varsin ilmeistä, että pääministeri ei toiminut asiassa yksin vaan presidentin tuella.²⁵

Siinä missä Suomesta käsin pyrittiin olemaan ensimmäistä kertaa aloitteellisia puolueettomuuden(kin) asiassa, Itävallassa Suomi vedettiin mukaan keskusteluihin ei puolueettomuuden vaan nimenomaan YYA-sopimukseen kiteytyvien neuvostosuhteiden ja ”suomettumisen” kautta. Huhtikuussa 1952 Tetri kirjoitti Kekkoselle Itävallan länsimieliseksi tunnetun ulkoministeri Karl Gruberin jyrkistä sanoista niin itävallalaisessa lehdistössä kuin Itävallan parlamentissa. Gruber, joka edusti katoliskon-servatiivista Itävallan kansanpuoluetta (ÖVP), joka aatemaailmaltaan

24 *Maakansa* 23.1. 1952 Pääministeri toteaa saavutukset (= ns. Mynämäen puhe); *Helsingin Sanomat* 24.1. 1952 Pitämättä jäänyt puhe (pk); 26.1.1952 Pääministerin puheen kaiku (pk). Kansainvälisiä reaktioita Kekkonen puheeseen kootusti Hanhimäki, J.: *Containing Coexistence. America, Russia, and the “Finnish Solution”, 1945–1956*, Kent State University Press, Kent, Ohio, and London 1997, 121–123. Suomen (2016, 127; vrt. myös 1990, 163–164) mukaan ”Luonnollisesti ehdotus tähtäsi Norjan ja Tanskan irrottamiseen NATO:sta ja vastasi näin Neuvostoliiton tavoitteita. Mutta se oli kiistatta myös Suomen omien etujen mukainen: korostihan ulkopoliittisen johdon sotilaallisena asiantuntijana käyttämä Heinrichin vain muutamia viikkoja myöhemmin, että Norjan NATO- jäsenyys vaikeutti Suomen asemaa.” Puhetta seuranneessa kotimaisessa keskustelussa korostuivat Kekkonen ja hallituskumppani sos.dem. jännitteet, kokoomuksen äänenkannattajat olivat aloitteellisuudelle myöntämielisiä. Lohi, Tuomas: *Totu sitä sallimahan, mik ei parkuen parane: Suomalaisen johtavan sanomalehdistön suhtautuminen Urho Kekkoseen, 1944–1956*, University of Oulu Press, Oulu 2003.

25 Suomalais-ruotsalaiseen yhteistyöhön, joka näkyy käynnistyneen jo 1951 viittaavat Jukka Nevakiven siteeraaman Bo Petterssonin arkistolöydöt. Pettersson, Bo: *Med Moskvas ögon. Bedömningar svensk utrikespolitik under Stalin och Chrusjov*. Smedjebacken 1994, 82–3, 84–87, viitattu teoksessa Nevakivi, Jukka: *Miten Kekkonen pääsi valtaan ja Suomi suomettui*, Otava, Helsinki 1996, 67–71. Aunesluoman mukaan puolueettomien pohjoismaiden puolustusliiton ajatus palasi neuvostoliittolaisruotsalaisten suhteiden asialistalle taas vuonna 1953. Tällä kertaa neuvostoliittolaiset Aunesluoman sanoi ”eivät enää luottaneet ruotsalaisiin” näiden liian läheisten brittiyhteyksien vuoksi (kursivointi JRN). Ks. Aunesluoma, Juhana: *Britain, Sweden and the Cold War, 1945–54. Understanding Neutrality*. Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke, UK 2003, 146–163.

vastasi Adenauerin puoluetta Saksassa, oli kovasanaisesti kehottanut kansanedustajia olemaan kuvittelemasta ja kommunisteja lakkaamaan uskottelemasta, että paljon puhutusta ”Suomen mallista” olisi apua Itävallalle. Suomi maksoi ”suhteellisesta vapaudestaan” kovaa hintaa YYA-sopimuksen ja alueluovutusten muodossa. Tsekkoslovakiassa ”suomalaisen politiikan malli” oli vienyt vallankumoukseen. Suomea suojasi tässä suhteessa vain sen syrjäinen asema. Nimenomaan syrjäisyys mahdollisti (vain ja ainoastaan) Suomelle ”suhteellisen vapauden” johon sellaisten geo-strategisesti keskeisempien maiden kuten Tsekkoslovakian tai Itävallan kohdalla ei ollut eikä tulisi olemaan varaa.²⁶

Vuoden 1953 alusta alkaen muutoksen tuulet alkoivat puhaltaa. Itävallassa vaihtui vuoden alussa hallitus ja liittokansleriksi nousi Gruberin puoluetoveri Itävallan elinkeinoelämän ja työnantajien edunvalvonnan johdossa toiminut Julius Raab. Raab ilmoitti hallituksensa yksiselitteiseksi päätavoitteeksi miehitysjen päättämisen, vaikka se lyhyellä tähtämellä olisi uudelle Itävallalle taloudellisesti raskas ratkaisu. Miehityshallintoa oli jo kevennetty kaikilla sektoreilla ja länsisektoreiden osalta talouskysymysten ratkaisut olivat asettumassa Itävallalle myönteiseen asentoon.²⁷ Käsi kädessä vähenevän läntisen talousavun kanssa Itävallassa alkoi vahvistua kompromissihakuinen suunta, jonka puitteissa myös ulkoministeri Gruberin jyrkän antikommunistinen länsisuuntautuneisuus muuttui rasitteeksi.

Hallituksen vaihdettua Neuvostoliitto osoitti kiinnostusta taloudellisten kysymysten ratkaisuun, mutta toivoi kahdenvälisiä sopimuksia ennen siirtymistä neljän miehitysvallan neuvotteluihin. Neuvostoliiton miehityssektoreille sijoittui paljon Itävallan kannalta olennaisia taloudellisia voimavaroja, kuten Tonavan laivaliikennettä hallinnoiva yhtiö ja suurin osa Itävallan öljykentistä. Tästä läänityksestä, jolla oli myös merkittävä taloudellinen

26 Tetri Kekkosele 9.4. 1952, Kaarlo Tetri 1951–1970, Kirjeenvaihtoa, UKA 1/10. Vrt. myös kirjeenvaihdon liitteenä Gruberin kolumni *Wiener Kurier* 9.4. 1952 Österreichs Freiheit – Voraussetzung für den Frieden. Tetri vetää yhteen Gruberin suomalaisen politiikan mallia ja suomettumista puheita myös esim. Virolaiselle lähettämässään kirjoituksessa ”Suomalainen linja Itävallan ulkopoliitikassa.” Tetri Virolaiselle 24.5.1955. Saapuneet kirjeet, Kirjeenvaihtoa, Kansio 5, Johannes Virolaisen arkisto, Kansallisarkisto, Helsinki.

27 Ks. Stourzh, G. & Mueller, W.: *Der Kampf um den Staatsvertrag, 1945–1955. Ost-West Besetzung, Staatsvertrag und Neutralität Österreichs*, Böhlau, Wien 2020; *Die Rote Armee in Österreich. Sowjetische Besetzung 1945-1955*. Toim. S. Kaerner & B. Stelzl-Marx. R. Oldenbourg Verlag, Wien 2005.

arvo, Prahan lähetystö oli 1950-luvun alusta alkaen raportoinut Helsinkiin ”taloudellisenä Porkkalanä” tai ”Itävallan Porkkalanä.”²⁸

Juuri taloudelliseen Porkkalan miehityshallinnon mahdolliseen päätymiseen ja siinä yhteydessä maksettaviin erisuuntaisiin korvauksiin liittyen uusi kansleri Julius Raab halusi kuulla Suomen kokemuksia pääministeriltä itseltään. Tetri ja Suomen Itävallan konsuli, turkistehtailija Josef Foggensteiner sekä Suomen päässä ainakin Kustaa Vilku näyttävät olleen keskusteluyhteyksien järjestelyissä aktiivisia. Jo heti Wieniin asetuttuaan, Tetri ehdotti, että Kekkonen harkitsisi lomamatkaa, jonka yhteydessä voisi ”noin puolivirallisesti” perehtyä muutenkin esimerkiksi Itävallan vakauttamis- ja talousasioihin: ”paralleeleja ja vertauskohtia on näet yllättävän paljon.”²⁹ Suoraan pääministerille kirjelmöitiin syyskuussa 1952 myös Suomen lähetystöstä Moskovassa, missä Itävallan lähettiläs Norbert Bischoff oli alleviivannut ”Teidän Paasikivenne ja Teidän Kekkosenne” suurta valtioviisautta, josta oli opittavaa.³⁰ Marraskuussa 1952 pääkonsuli Foggensteiner ja Tetri vierailivat ”hiljaisuudessa” Kekkonen luona Helsingissä ja vuoden 1953 alussa Vilku puolestaan Wienissä. Lopulta Tetrin vieraana oli ”lehtimies, minun ja Kekkonen yhteinen ystävä”, joka osasi kertoa, että pääministeri nyt konkreettisesti valmisteli viivästynyttä kesälomamatkaansa.³¹ Kekkonen matkusti Itävallassa 14.8.–5.9.1953. Lyhyen kylpylävisiitin ohella hän oleskeli pääosin pääkonsuli Foggensteinerin maatilalla, tavaten 27.–28.8. 1952 Wienissä kahteen kertaan ulkoministeriön alivaltiosihteerinä toimineen Bruno Kreiskyn (SPÖ) sekä kertaalleen liittokansleri Raabin (ÖVP) sekä

28 Esim. Numelin Prahasta Helsinkiin 14.8.1951; 28.1.1952, R-sarja, Wien 1951-1953, ryhmä 5, osasto 25c, Ulkoministeriön arkisto [UMA], Helsinki.

29 Tetri Kekkoselle 29.2.1952, Kaarlo Tetri 1951-1970, Kirjeenvaihtoa, UKA 1/10, Orimattila.

30 Suomen Moskovan lähetystö Kekkoselle 23.9.1952. Kirjeenvaihtoa heinäkuu-joulukuun 1952, UKA 1/12, Orimattila.

31 Tetri Kekkoselle 11.11.1952; vrt myös Tetri Kekkoselle 5.11. 1953, Kaarlo Tetri 1951-1970, Kirjeenvaihtoa, UKA 1/10, Orimattila..

varaliittokansleri Adolf Schärfin (SPÖ).³²

Pian Kekkonen vierailun jälkeen ulkoministeri Karl Gruber julkaisi paljon huomiota herättäneet poliittiset muistelmansa. Teoksessaan Gruber toisti lukuisissa aikaisemmissa yhteyksissä esittämänsä ajatukset suomalaisen politiikan mallin riskeistä, kutsuen syvenevää taloudellisesta ja poliittista riippuvuutta sekä siitä vähitellen seuraavaa oman vapauden kaventumista termillä *Finnlandisierung*. Kirjassaan Gruber myös paljasti puoleensa ja hallituksen sisäisiä keskusteluita sekä syytti Raabin johtamaa linjaa pehmydestä kommunisteja ja Neuvostoliittoa kohtaan. Muutama viikko muistelmien julkaisun jälkeen Gruber oli entinen ulkoministeri ja siirtyi lähettilääksi Washingtoniin.³³

Tetrin muistaman mukaan Kekkonen kuvasi Raabin kanssa käymäänsä keskustelua lähinnä ”kuulusteluksi”, joka koski sotakorvausjärjestelyitä ja sitä saattoiko Neuvostoliittoon sopimusosapuolena luottaa.³⁴ Keskustelu, josta epävirallisuutensa vuoksi ei jäänyt jälkeäkään myöskään Suomen Itävallan asioista vastaavan Prahan lähetystön raportointiin, nousi jälkikäteen poikkeuksellisen huomion kohteeksi Itävallan virallisessa valtiosopimusneuvotteluiden historiaa koskevassa aikalaismuistamisessa. Maine alkoi rakentua jo heti tapaamista seuranneina kuukausina. Kuten Tetri vuoden 1954 alussa kuvasi, tapaaminen oli noussut kuumaksi puheenaiheeksi niin wieniläisissä diplomaattipiireissä kuin Itävallan lehdistössä: ”Niin täällä siis näinä päivinä monesti mainitaan termit ’die Finnische Politik’ ja ’Kekkonen’ suljettujen

32 Kuvauksia Kekkonen Itävallan matkan sisällöistä Sylvi Kekkoselle lähetetyissä kirjeissä 16.8. 1953; 20.8. 1953; 28.8. 1953. Teoksessa *Viiidesti pääministeri*. Toim. Ari Uino, Otava, Helsinki 2000, 233–235 (dokumentit 93–95/1953). Tetrin ja Kekkonen muuten säännöllisestä kirjeenvaihdosta (UKA, Orimattila) puuttuvat kirjeet aikavälillä 11.11.1952–7.9. 1953. Suomi (1990, 267) kirjoittaa Kekkonen ”Bruno Kreiskyn pyynnöstä” tavanneen liittokansleri Raabin, varaliittokansleri Adolf Schärfin ja Kreiskyn itsensä illallisella 28.8. 1953 Itävaltaan suuntautuneen ”myöhästyneen kesälomansa” yhteydessä. Tetrin (1995, 220–230) kirjoittaa Kekkonen tavanneen Bruno Kreiskyn ensin Kaarlo Tetrin jo Suomesta tutun ystävän Rudolf Kollinin luona 27.8.1952. Tässä yhteydessä Kreisky esitti seuraavaksi illaksi kutsun tapaamaan Itävallan liitto- ja varaliittokansleria (28.8.1952). Muistelmissaan Tetri (1995, 223) esittää, että myös ulkoministeri Gruber oli kiinnostunut tapaamaan Kekkonen, mutta pääministeri kieltäytyi Suomen ulkopolitiikasta julkisesti pahaa puhunutta Gruberia, kuten Tetri muotoilee. Tetrin muistelulle ei löydy vahvistusta muualta.

33 Gruber, Karl (1953) *Zwischen Befreiung und Freiheit. Der Sonderfall Österreich*. Wien: Ullstein; ks. myös Höbelt, L. ja Huber, O.: *Für Österreichs Freiheit. Karl Gruber – Landeshauptmann und Aussenminister*. Haymon-Verlag, Innsbruck 1993.

34 Tetri 1995, 226

ovien ulko- että varsinkin sisäpuolella.” Kekkoseen viitattiin ”sovittelumiehenä” ja hänen kanssaan käyty keskustelu nähtiin ratkaisevan tärkeänä. Käsitys siitä, oliko vaikutus – eteneminen idänsuhteissa neuvottelun ja kompromissien kautta – Itävallalle hyväksi vaiko ei, vaihteli puhujan katsantokannasta riippuen.³⁵ Pääministerin vierailun maine oli tässä vaiheessa saavuttanut lähetystön myös Prahassa: ”Voi todeta, että Suomen ja Nliiton suhteita oli pidetty eräänlaisena esimerkkinä siitä, että Nliitto voi osoittaa hyvää tahtoa, kun on kysymys pienestä valtiosta,” kirjoitti lähettiläs Toivola, todeten tosin hänkin, etteivät epäilykset Suomen esimerkin toimivuudesta tai toivottavuudesta olleet nekään kokonaan kadonneet. Trendi kuitenkin oli, kuten Tetri vuoden 1955 tammikuussa Kekkoselle saattoi saksalaista lehdistöä siteeraten kirjoittaa, että kaikkiin itävaltalaisiin puolueisiin oli kuin olikin muodostunut oma ”suomalainen siipensä.”³⁶

Sen jälkeen, kun Itävallan valtiosopimus toukokuussa 1955 allekirjoitettiin, muuttui Raabin ja Kekkosien tapaaminen kanonisoiduksi osaksi Itävallan valtiosopimuksen virallista kotimaista vuosijuhlamuistamista. Kuten Tetri ensimmäisen vuosijuhlapäivän lähestyessä vuonna 1956 kirjoitti: ”Keskustelusi Raabin kanssa yli kaksi vuotta sitten on täällä sen jälkeen monessa yhteydessä kummitellut, kuten aikanaan olen kertonut. Ja kun arvovaltaisin täkäl. lehti (*Die Presse*) huomenna ilmestyvässä numerossaan luonnehtii niin sanoakseni kokovartalokuvan poliitikko Raabista (lukijakunnan äänestyksellä ”Mann des Jahres”), niin tuohon kuvaan jälleen kuuluu keskustelu Sinun kanssasi.” Jotta valtiosopimus keväällä 1955 syntyi tarvittiin ”Raabin päättäväisiä ja kovia otteita, toimintaa, jonka perustana oli Sinulta saatu vakuuttuneisuus sopimus pohjaisen koexistenssin mahdollisuudesta idän

35 Tetri Kekkoselle 20.2.1954. Kaarlo Tetri 1951–1970, Kirjeenvaihtoa, UKA 1/10, Orimattila. Kirjeessä on pääkirjoitusleike sosiaalidemokraattien *Arbeiter Zeitung* -lehdestä, jossa Kekkosien ja suomalaisen politiikan mallia epäillään suorasanaisesti, vaikka sen todetaankin tehneen etenkin kristilliskonservatiiviseen kansleri Raabiin (ÖVP) vaikutuksen. Tetriin kirjeistä käy muutenkin ilmi hänen käsityksensä, jonka mukaan itävaltalaiset sosiaalidemokraatit olivat saksalaisia puoluetovereitaan huomattavasti länsimielisempiä, jyrkän antikommunistisia ja ehdottomasti kiinnostuneempia Ruotsista kuin Suomesta mallina Itävallalle.

36 Urho Toivolan raportti Prahasta Helsinkiin 4.3.1954. R-sarja, Wien 1954–1957, ryhmä 5, c25, UMA, Helsinki.; Tetriin 20.1. 1955 päivätty muistio ”Huomiota Itävallan ulkopoliittisesta tilanteesta tammikuussa 1955” Kaarlo Tetri 1951–1970, Kirjeenvaihtoa, UKA 1/10, Orimattila.

kanssa.”³⁷ Myös vuonna 1980 valtiosopimuksen 25 vuotisjuhlallisuuksien yhteydessä Kekkonen ja Raabin keskustelu nousi merkittävänä esiin. Merkkipäivän johdosta järjestetyssä aikalaisseminaarissa Raabin kaksi tulloista sihteeriiä tosin tarkensivat, ettei kyse ollut halusta astua Suomen tielle. Raab halusi tietää, kuinka tarkkaan neuvostoliittolaiset noudattivat sopimuksia ja Kekkonen opasti, että sopimuksia noudatettiin hyvin, kunhan ne olivat tuhansiin yksityiskohtiin asti määriteltyjä eikä sopimuskohtiin jäänyt tulkinnan varaa.³⁸

Missään ylläkuvatuissa vuoden 1953 jälkeisiissä yhteyksistä Suomen esimerkki, suomalaisen politiikan malli tai Kekkonen merkitys ei tullut liitettyksi puolueettomuuteen sinällään. Suomen esimerkki oli *pragmaattisten neuvostosuhteiden* esimerkki, esimerkki, joka liittyi ennen kaikkea Itävallan ”taloudellisen Porkkalan” kysymykseen sekä yleisiin talous- ja kauppasuhteisiin Neuvostoliiton kanssa. Puolueettomuuden osalta Itävallan mallimaaksi nousi näinä vuosina vauhdilla ja näkyvästi Sveitsi, yhteiskunnan sisäisen kehittämisen malliksi taas Ruotsi, maa, jossa itävaltalaisen sosiaalidemokratian ja valtiopolitiikan tuleva tähti, Bruno Kreisky, oli viettänyt toisen maailmansodan aikaiset vuotensa.³⁹

Itävallan malli Suomessa: kohti puolueettomien maiden viiteryhmää

Itävallan valtiosopimusta edeltävinä vuosina Sveitsi sai läntisissä ja yhdysvaltalaisissa puolueettomuuskeskusteluissa poikkeuksellisen näkyvyyden vahvan, asevaraisen ja maanpuolustustahtoisin puolueettomuuden mallimaana. Läntinen ja myös Sveitsin kansallinen prioriteetti oli, ettei (Itävallan) puolueettomuus saanut johtaa sotilaallisen tyhjiön syntymiseen keskelle Eurooppaa. Juuri tästä näkökulmasta malliksi sopi Sveitsin asevarainen maan-

37 Tetri Kekkoselle 13.1.1956 (mukana lehtileike ”Mann des Jahres. Viel Geduld und gute Nerven.” *Die Wochen-Presse*. 14.1.1956.) Kaarlo Tetri 1951–1970, Kirjeenvaihtoa, UKA 1/10, Orimattila.

38 Suomen Wienin suurlähetystö Helsinkiin 5.5.1980, ”Tasavallan presidentti ja Itävallan valtiosopimus”. Liitteenä *Die Presse* lehden artikkeli 25 vuotisjuhlaseminaarista, jossa Raabin sihteerit mukana. Itävallan valtiosopimuksen 20-vuotisjuhla; 25-vuotisjuhla. Kansio UM 1951-1981, 7D, maailmanpolitiikka II:132, Itävalta-Itä-Pakistan, UMA, Helsinki.

39 Havainnollisella tavalla suomalaisen taloudellisten idänsuhteiden mallin merkityksistä Julius Raabille ja Bruno Kreiskyn kiinnostuksesta Ruotsin hyvinvointivaltiomalliin ks. esim. Tetri Kekkoselle 23.1.1956, Kaarlo Tetri 1951–1970, Kirjeenvaihtoa, UKA 1/10, Orimattila.

puolustuskyky ja sitä kannatteleva, yhteiskunnan läpäisevä, kansanvallan nimiin vannova (antikommunistisella vivahteellakin terästetty) maanpuolustustahto. 1950-luvun Itävallassa maanpuolustuskyky tai henki ei katastrofaalisen sodan ja sitä edeltäneen kansallissosialistisen diktatuurin jäljiltä ollut kummoinen. Suomessa tilanne oli hävitystä sodasta huolimatta aivan toinen. Nimenomaan Suomessa Sveitsin malli upposi vastaanottavaiseen maaperään.⁴⁰

Sveitsin malli oli Suomessa pohdintojen alla jo vuosina 1953-1954. Heinäkuussa 1953 – Kekkonen Itävallan matkan alla – lähettiläs Eero A. Wuori päätteli Lontoosta, että suurvallat tulisivat pian ottamaan keskusteluyhteyden Saksan asiassa ja todennäköisesti sopimaan Itävallan kysymyksen. Olisiko Suomessakin tässä yhteydessä tilaisuus, pohti Wuori, ”varovasti muuttaa ulkopoliittikkamme sävyä ja siirtää korko ystävyyssojimukselta puolueettomuuslinjalle ja tahdikkaasti lähentyä länttä?” Vuoden 1954 puolella jo Tetricin kertoi kuulleen Prahan lähettilään Urho Toivolan kirjoittaneen Kekkoselle siitä, tulisiko Suomen – Itävallan ratkaisun vanavedessä – tavoitella rakenteilla olevan kansainvälispoliittisen suojasään olosuhteissa myös itselleen ”tunnustettua neutraliteettia” molempien valtaryhmittymien välissä rauhan aikana? Tetricin silmissä aloite oli rohkea, mutta selvittämisen arvoinen, myös ”v:n 1948 sojimuksen kannalta” katsoen.⁴¹

Kun siis Itävalta vuosina 1953-1954 pyrki eroon ”taloudellisesta Porkkalastaan” Suomen esimerkkiin julkisesti viitaten, ammensi Suomi Itävallan puolueettomuusprosessista ja sen yhteydessä korostetusta Sveitsin mallista oman puolueettomuuspyrkimyksensä hahmotteluun. Sanoiksi tämän avautuneen mahdollisuuden tiivistä Itävallan valtiosojimuksen allekirjoitusjullisuuksien yhteydessä Bruno Kreisky, joka Urho Toivolalle totesi neuvostojohton osoittavan nyt niin hyvää tuulta ja valmiuksia myönnytyksiin, että ”minusta tuntuu kuin olisi Suomella mahdollisuudet yrittää saada tilaansa muutoksia, jotka merkitsivät ehkä samantapaisen kansainvälisen aseman ja samanlaisen puolueettomuuden toteutumista sen osalta, jollaisen Itävalta nyt

40 Tarkemmin Rainio-Niemi 2014a; 2021.

41 Eero A. Wuoren lainaukset muistiosta 22.7.1953, joka Wuoren kertoman mukaan sai Kekkonen ja Paasikiven hyväksynnän sekä Wuoren muistioon liittyvä kirje Jakobsonille. Ks. Jakobson, Max: *Veteen piirretty viiva. Havainvoja ja merkintöjä vuosilta 1953-1965*, Helsinki, Otava 1980, 23–24. Tetri Kekkoselle 6.9.1954, Kaarlo Tetri 1951–1970, Kirjeenvaihtoa, UKA 1/10, Orimattila.

saavuttaa.” Toivola totesi Kreiskylle jo aiemmin sanoneensa, että hänen tulkinsa mukaan Suomen ulkopoliittikan ”tarkoituksenaan pysytellä suurvaltojen ristiriitojen ulkopuolella sisältyy puolueettomuuden ajatus.” Tuolloin Kreisky oli vain lyhyesti todennut, että ”Suomella on kuitenkin ystävyys- ja avunantosopimuksensa eikä sen puolueettomuus voi olla ehdotonta,” valtiosopimusjuhlinnan keskellä Kreiskyn äänenpaino oli toinen. Neuvostoliitto markkinoi parhaillaan ja tulisi lähitulevaisuudessa markkinoimaan Itävallan puolueettomuutta omana keksintönään. Tässä myötätulessa, päätteli Kreisky Toivolalle, Suomen kannattaisi senkin tehdä ”varovaisia tunnusteluja Moskovassa.”⁴²

Itävallan toukokuussa 1955 solmittu valtiosopimus ja sitä seurannut Itävallan parlamentin perustuslakiin kirjaama puolueettomuusjulistus olivat monisäikeinen kompromissi, jossa jokainen osapuoli – itäinen, läntinen ja ratkaisevalla tavalla Itävallan omat johtavat poliittiset puolueet – saattoivat nähdä omien tavoitteidensa mukaisena. Avain oli puolueettomuus Sveitsin malliin ja tämä hahmotettiin kautta linjan myös suomalaisessa aikalaismomentoinnissa: ”Itävallan valtiosopimusta koskevissa neuvotteluissa saavutettiin myönteinen ja Itävaltaa täysin tyydyttävä tulos nimenomaan sillä pohjalta, että Itävallasta tulee neutraali valtio samassa mielessä – mutatis mutandis – kuin Sveitsi sitä on.”⁴³

Myös Suomen malli ”vieroksuttuna kohtalotoverina” kävi monessa yhteydessä ilmi. Valtiosopimuksen solmimista edeltäneinä viikkoina Sveitsistä Helsinkiin lähteneissä raporteissa selostettiin Bruno Kreiskyn vierailua

42 Toivola Helsinkiin 18.5.1955. R-sarja, Wien 1954–1957, ryhmä 5, osasto c25, UMA, Helsinki. Kiinnostavasti etenkin Itävallan, mutta osin myös Suomen puolueettomuusmallien kansainvälisestä merkinnistä vuoden 1955 jälkeen ks. Mueller, W.: *A Good Example of Peaceful Coexistence? The Soviet Union, Austria, and Neutrality, 1995–1991*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Vienna 2011.

43 Tuoreeltaan Suomeen raportoituna ks. esim. osastopäällikkö Wuoren koostama P.M. ”Valtioshteeri Kreisky Itävallan asemasta” (23.4.1955), joka perustui Urho Toivolan (Praha/Wien) Johannes Virolaiselle 19.4.1955 lähettämään kirjeeseen koskien itävaltalaisten matkaa Moskovan neuvotteluihin huhtikuun lopulla 1955. Ks. myös Toivola Helsinkiin 18.5.1955. Raportissaan Moskovasta Rafael Seppälälle Helsinkiin 15./16.4.1955 Åke Gartz kirjoitti, että ”Itävalta sitoutuu olemaan menemättä mihinkään liittoon sekä noudattamaan puolueettomuutta politiikassa Sveitsin mallin mukaan.” Itävallan Moskovan lähettilään Bischoffin mukaan syntynyt sopimus, kirjoitti, ”vastaa täydellisesti Itävallan toiveita Gartz kirjoittaa myös, että: ”Minulle kerrottiin, että itävaltalaiset olisivat tahtoneet Ruotsin tällaiseksi malliksi, mutta siihen neuvostoliittolaiset eivät tahtoneet mennä.” Tämä on mielenkiintoinen lisähuomaus Gartzilta eikä se ole tullut koskaan missään muussa yhteydessä vastaan. Ks. Itävallan kysymys 1955–1957, Signum 7 D2, UMA, Helsinki.

Berniin itävaltalaisdelegaation huhtikuisen Moskovan matkan alla. Itävaltalaiset olivat Sveitsin ulkoministeriöstä suomalaisille kerrotun mukaan olleet eniten huolissaan siitä, että ”Neuvostoliitto saattaisi pyrkiä rinnastamaan Itävallan Suomen asemaan ja asettaa valtiosopimuksen ehdoksi vaatimuksia, että Itävallan määrätyissä tilanteissa, lähinnä hyökkäyksen Saksasta uhattessa, tulisi konsultoida Moskovaa ja ennalta sitoutua yhteisiin sotilaallisiin toimenpiteisiin, jolloin seurauksena saattaisi olla Itävallan miehittäminen uudelleen, tällä kertaa yksinomaan neuvostojoukoin.” Sveitsissä tätä huolta suomalaisneuvostoliittolaisen YYA-sopimuksen kaltaisesta järjestelystä oli lähtökohtaisesti pidetty perusteltuna: valtiosopimusluonnokseen sisältyi Itävallan veloitteena ”uuden Anschlussin’ torjuminen,” ilman tarkentavia selvityksiä. Asia ei kuitenkaan Moskovassa ollut noussut edes esiin sillä, kuten sveitsiläiset suomalaisille osasivat kertoivat ja myös Kreiskya olivat vierailun alla rauhoitelleet, Moskovassa oli ”havaittavissa ilmeinen halu luoda Keski-Eurooppaan puolueeton vyöhyke idän ja lännen ryhmittymien väliin” ja muut tarpeet olivat tällä hetkellä taka-alalla.⁴⁴

Neuvostoinnostus, kuten sveitsiläiset huomauttivat, oli johtanut siihen, ettei puolueettomuus ”lännen leirissä” ollut ”enä” yhtä avoimesti ”muodissa” kuin vähän aikaisemmin. Siltikin, Bernistä vakuutettiin, Yhdysvallat oli syvällisesti ja ”täysin tajunnut sen ratkaisevan merkityksen, mikä kokonaan vapaalla Itävallalla tulisi olemaan esikuvana vanhan Itävalta-Unkarin seuraajavaltioissa, lähinnä Unkarissa, Tsekkoslovakiassa ja Jugoslaviassa, joissa katseet kaikista muutoksista huolimattakin edelleenkin monessa suhteessa suuntautuivat Wieniin henkisten ja poliittistenkin virtausten esikuvana.” Uudesta Itävallasta oli tulossa ”huomattavasti parempi mainosväline kuin mitä ovat nykyiset radiolähetykset, ilmapalloseitset jne.” Samaan viitannut myös Itävallan Moskovan lähettiläs Bischoff, joka suomalaiskollegan tiedustellessa, oliko länsi epäluuloinen ja varautunut Itävallan puolueettomuusratkaisun suhteen, vastasi kielteisesti, sillä ”Itävallan kysymyksen selvittely tulee vaikuttamaan esimerkkinä muuallakin maailmassa, jopa Aasiassakin.”⁴⁵

44 Bernissä oleva lähetystö (v. Knorring) Helsinkiin 20.4.1955, Itävallan kysymys 1955–1957, Signum 7 D2, UMA, Helsinki.

45 Bernissä oleva lähetystö (v. Knorring) Helsinkiin 20.4.1955; Moskovasta (Gartz) Helsinkiin 15./16.4.1955. Itävallan kysymys 1955–1957, Signum 7 D2, UMA, Helsinki.

Valtiosopimuksen allekirjoituspäivän Wienissä ei voinut lähettiläs Toivolan mukaan välttää ajatusta siitä, että Itävallan valtiomiesten viime vuosina noudattama ”joskus uhmaavaltakin näyttänyt itsepäisyys Neuvostoliiton vaatimuksiin nähden on ollut viisauden sanelemaa”. Itävalta – Toivola mukaan – oli ”eräin ajankohtina” pohtinut tyytymistä vain ratkaisuun ”a’la Porkkala”, mutta saavuttanut omaehtoisella rohkeudellaan ”vapauden ja itsenäisyyden, joka vahvistaa sen itsetuntoa ja tekee ymmärrettäväksi, että se – ehkä sinisilmäisesti liioitellen – näkee tulevassa puolueettomuudessa suurempia mahdollisuuksia aktiivisen kansainvälisen politiikan alalla kuin mihin käsite ’Sveitsi-tyyppinen puolueettomuus’ antaisi aihetta.”⁴⁶ Suomessa 1950-luvun puolueettomuusmahdollisuuksiin tartuttiin tehokkaasti, mutta myös puolueettomuuden rajat - ei niinkään lännen vaan idän suunnasta - tulivat nopeasti vastaan.

YYA-sopimus ja puolueettomuus: kahden raiteen politiikkaa ja suomettumiskeskusteluiden toinen aalto

1950-luvun alussa muotoiltu kysymys siitä, tulisiko Suomen muuttaa ulkopoliittikansa sävyä siirtämällä ”korkeasta ystävyyssovituksesta puolueettomuuslinjalle” lähentyäkseen ”tahdikkaasti” länttä, on monella tavalla avain suomalaisen kylmän sodan aikakauden ymmärtämiseen. Kun Itävalta vuonna 1955 sitoutui puolueettomuutensa kautta Anschluss-kieltoon, se ei kaupan päällisiksi saanut YYA-sopimuksen kaltaisia mahdolliseen Saksan uhkaan ja sen toteamiseen liittyviä konsultaatiovelvoitteita. Suomi ammensi Itävallan mallista ”koron siirtämiseksi ystävyyssovituksesta puolueettomuuslinjalle”,

Vielä vuonna 1955 mahdollisuudet lännen tahdikkaaseen lähenty-miseen puolueettomuuslinjaa painottaen näyttivät hyviltä. Puolueettomuus näkyy olleen vahvasti Suomen omissa toiveissa. Se oli väylä, jonka kautta syntyisi uutta liikkumatilaa suhteessa YYA-sopimusvelvoitteisiin. Sille tuntui nyt myös olevan poikkeuksellista kansainvälisepoliittista myötätuulta idässä

46 Toivola Helsinkiin 18.5.1955. Itävallan kysymys 1955–1957, Signum 7 D2, UMA, Helsinki. Etenkin Toivola oli nostanut esiin myös kriittisistä näkökulmia, uumoillen NL:n mahdollisia laajempia tarkoituksia. Esim. 5.4. 1955 ”Satelliittivyyön lisäksi olisi NL:olla turvanaan länttä vastaan neutraalien valtioiden vyö, pohjoisimpina neutraaleina valtioina Ruotsi ja Suomi.” (sijainti sama kuin yllä).

ja lännessä. Itävallan kompromissin vanavedessä Neuvostoliitto ilmoittikin luopuvansa Porkkalan tukikohdasta, hyväksyi Suomen liittymisen Pohjoismaiden neuvoston ja YK:n jäseniksi. Myös pyrkimys puolueettomuuspolitiikan harjoittamiseen sai Neuvostoliiton puolelta aiempaa selvemmän tuen ja tunnustuksen.

Suomalaisten puolueettomuuspyrkimysten 'tunnustaminen' tapahtui kuitenkin ilman, että YYA-sopimusveloitteet tuossa yhteydessä pääsivät unohtumaan. YYA-sopimus uusittiin vuonna 1955 ja siinä yhteydessä annettiin erillinen lausuma, jossa Neuvostoliitto totesi tunnustavansa ja kunnioittavansa Suomen pyrkimystä puolueettomuuteen. Puolueettomuus sai tässä vaihtokaupassa uutta selkänokkaa sekä nimenomaan idästä kaivattua, ei itsestään selvää hyväksyntää. Samalla kehystys, jossa puolueettomuuden tunnustaminen kytkettiin YYA-sopimuksen uusimiseen käytännössä ehdollisesti suomalaiset puolueettomuusmäärittelyt Neuvostoliiton hyväksynnälle. Tilanne muuttui hankalaksi jo 1950-luvun loppua kohden virinneiden änsieurooppalaisten taloudellisten yhdentymispyrkimysten yhteydessä, jolloin suomalaisen puolueettomuuden liikkumatila piirrettiin selvästi esiin⁴⁷ Yöpakkaskriisi, sittemmin EFTAn assosiaatiojäsenyysprosessi ja sitä seurannut noottikriisi piirsivät Suomen ”tietynlaisen puolueettomuuden” *rajat* kansainvälisesti, julkisesti ja laajasti näkyviksi. Ulkomailta asti näkyi, että Suomen tapauksessa 'erityiset idänsuhteet' muovasivat maan liikkumatilaa ja sen yrityksiä tulla määritellyksi yhdeksi muista pienistä puolueettomista eurooppalaisista maista (etenkin Itävalta ja Ruotsi).

1960-luvun alkupuolella suomalaisia puolueettomuuspyrkimyksiä kohtaan vallitsi varsinkin lännessä hyvää tahtoa, mutta tilanne suhteessa itään mutkistui vuosi vuodelta. Muut puolueettomat maat, Itävalta usein etunenässä, toivat julki tarpeensa olla tulematta liian läheisesti liitetyksi sa-

47 Itävallan osalta ks. tiivistä esim. Gehler, M.: From Non-Alignment to Neutrality: Austria's Transformation During the First East-West Détente, 1953–1958, *Journal of Cold War Studies* 7(4), 2005.

maan viiter ryhmään Suomen kanssa⁴⁸ Neuvostojohdossa vahvistui 1960-luvun puolivälistä edelleen epäily, että puolueettomuutta oltiin Suomessa kehittämässä ”liian” läntiseen suuntaan ja tämä heikensi mahdollisesti sitoutumiselta YYA-sopimusvelvoitteisiin. Suomen ei tullut liiaksi innostua myöskään (sveitsiläismallisen) maanpuolustustahdon kehittäjänä. Suomen ja Neuvostoliiton virallisesti ystävällistä, luottamuksellista ja yhteistyövaraista suhdetta saanut tulla edes sivulauseessa jäsentäneeksi niin, että Suomi olisi varautunut suojaamaan puolueettomuutensa loukkaamattomuutta tarvittaessa jopa aseellisesti myös suhteessa itään. 1960-luvulta alkaen suomalaisessa hallinnossa, puolustushallinto aivan keskeisesti mukaan lukien, olikin nähty vaivaa Sveitsin mallin mukaisen, mutta suomalaisiin oloihin sovitettun puolustuksellisen puolueettomuusajattelun kehittämiseksi sekä tähän kytkeytyneen maanpuolustustahdon yhteiskunnalliseksi juurruttamiseksi. Tätä suuntausta alettiin 1960-lukujen taitteessa arvostella voimakkaasti vasemmalta käsin. Keskustelu alkoi osin Neuvostoliitosta riippumattomana, yleiseurooppalaisena uuden vasemmiston keskusteluna, mutta äärivasemmalla se kytkettiin pidäkkeettä ja syvenevässä määrin myös neuvostonäkökulmiin.⁴⁹

Köydenveto puolueettomuuspyrkimysten ja YYA-sopimuksen ensisijaisuuden välillä ei jäänyt vain Suomen ja Neuvostoliiton väliseksi liturgiseksi sanailuksi vaan levisi 1970-lukua kohti tultaessa suomalaiseen sisäpolitiikkaan. Neuvostoliiton näkemykset ja toiveet alkoivat toimia myös kotimaisen politiikan argumenttina, jonka kautta syntyi syveneviä jakolinjoja suomalaiseen puoluepolitiikkaan, hallintoon ja kansalaisyhteiskun-

48 Havainnollinen esimerkki Bruno Kreiskyn puhe Helsingissä joulukuussa 1961 ja sitä seurannut julkinen keskustelu Itävallassa. Keskustelun yhteydessä tuli päivänselväksi, että vaikka ”jotkut maat” saattoivat tarvita rohkaisua navigoidessaan puolueettomuuden, demokratian ja neuvostopaineen ristiaallokossa ja tilanteissa, joissa jo ilmeni avoimen poliittisen mielipiteenmuodostuksen holhouksenalaistuminen, ei tämä liittynyt siihen puolueettomuuteen, jota toiset maat, kuten Sveitsi, Ruotsi ja Itävalta, noudattivat. Suomen politiikka oli ehkä kiistatta realistista ja mahdollisesti ainoaa mahdollista, mutta puolueettomuuden kanssa sillä ei ollut tekemistä. Tarkemmin ks. Rainio-Niemi 2014a, 102–103. Eronteot heijastuvat kasvavissa määrin myös ulkoministeriön raportoinnissa sekä Tetrin kirjeissäkin, joista 1950–1960-lukujen vaihdetta kohden alkaa välittyä yhä selvemmin itävaltalaisten eronteot suhteessa Suomeen.

49 Ks. tarkemmin esim. Rainio-Niemi 2014a.

taankin.⁵⁰ Kansallisen yksituumaisuuden tarpeesta puhuttiin paljon, mutta virallisen valtiohuipun julkikuoren takana, ulkopoliittisen johdon vakaasti nauttiman kansalaissuosion katveessa oli hallintokoneisto ja puoluepoliittinen maailma, jonka johtavien piirien *välinen* ja *sisäinen* yhteisymmärrys oli hauras ja valtataisteluita täynnä. Näihin kamppailuihin myös presidentti vähintään epäsuorasti osallistui ja tuli vedetyksi mukaan. Puolueettomuusajattelu ei näissä olosuhteissa julkikuorta kummoisemmin koskaan ankkuroitunut poliittisten ja hallinnollisten eliittien yhteiseksi asiaksi, ei vaikka asevelvollisuuden sekä laajan ulko- ja turvallisuuspoliittisen koulutus- ja informaatiotoiminnan kautta (Sveitsin mallin mukaisen) asevaraisen, puolustuksellisen puolueettomuuden perusideat tarttuivatkin monen ns. tavallisemman kansalaisen arkeen ja ajatteluun. Poliitiikan ja hallinnon todellisten toimijaeliittien tasolla suhde puolueettomuuteen jäi pinnalliseksi, kiistanalaiseksi ja kapean välineelliseksi - ei vähiten siksi, että sen määrittely YYA-sopimusvelvoitteiden varjossa oli työlästä, poliittisesti herkkää ja paineistettua. Kansainvälisten suomettumiskeskusteluiden samanaikaisesti vellova uusi aalto ei helpottanut tilannetta.

Sosiaalidemokraatti Willy Brandtin valinnasta Länsi-Saksan liittokansleriksi vuonna 1969 alkoi uuden idänpolitiikan (*Neue Ostpolitik*) vahvistuminen. Samaan aikaan käynnistyi eurooppalaisen liennytyskehityksen toinen aalto, jossa eurooppalaisista puolueettomista maista lopulta nimenomaan Suomi päätyi eurooppalaisen turvallisuus- ja yhteistyökongressin (ETYK) virallisena aloitteentekijänä näkyvään rooliin. Neuvostoliitto oli esittänyt turvallisuuskongressin koollekutsumista jo 1954. 1960-luvun lopulla myös Itävaltaa houkuteltiin aloitteentekijän rooliin, mutta Prahan miehityksen jälkeisessä epävarmuudessa aloitteentekijäksi tuli Suomi. Kaikinensa ETYK tuli osoittautumaan monivuotiseksi diplomaattiseksi prosessiksi, johon osin paradoksaalisella tavalla kytkeytyi niin 1970-luvun monialainen liennytyspolitiikka, etupiirijakojen vakiintuminen kuin lopulta myös

50 Ristivedoista lisää esim. Apunen, Osmo: *Linjamiehet. Paasikivi-seuran historia*, Tammi, Helsinki 2005; Apunen, Osmo: *Silmän politiikkaa. Ulkopoliittinen instituutti 1961-2006*. Otava, Helsinki 2013. vrt. myös otsikointi teoksessa Suomi, Juhani: *Taistelu puolueettomuudesta. Urho Kekkonen, 1968-1972*, Otava, Helsinki 1996. Suorapuheisesti aihetta sivuaa myös Ruotsissa julkaistu, Suomessa harmistuttanut aikalaisraportti Brodin, Katarina.: *Hot och Försvar - några centrala frågeställningar i finländsk säkerhetspolitik*, Centralförbundet för Folk och Försvar, Stockholm 1975.

kylmän sodan rauhanomainen päätös.⁵¹

Siinä missä 1950-luvun ensimmäisen aallon suomettumispuheet olivat jääneet rajallisen asiantuntijayleisön asiaksi, oli kansainvälisen suomettumiskeskustelun toinen aalto paljon julkisempi ilmiö. Suomessa diplomatian terävimmät mielet tekivät hartiavoimin töitä kansallisen ja kansainvälisen julkisuuden kentillä selittääkseen (pois) suomalaista paradoksia. Silti suomettumiskeskusteluiden leimahtaminen jätti vaikutelman, että Suomi oli ”sattumanvaraisten kolumnistien armoilla”, jotka ”lounaan ja cocktailien jälkeen” olivat valmiita heittäytymään suomalaisen politiikan ja yhteiskunnan asiantuntijoiksi.⁵² Vaikka ylläkuvatut piirteet suomalaisessa sisäpolitiikassa kiinnittivät nekin monen kansainvälisen tarkkailijan huomiota, tuntui suomalaisten aikalaiskommentaattoreiden toisinaan olevan vaikea nähdä, että suurinta osaa suomettumiskeskustelijoista kiinnosti lähtökohtaisesti enemmän Neuvostoliitto ja liennytyksen riskit yleensä kuin Suomi sinällään.

Suomettumista tuoreeltaan suomalaisittain melko myötäsukaisessa valossa analysoineen H. Peter Krosbyn mukaan kansainvälisten suomettumiskeskusteluiden huippu taantui heti huippuvuotensa 1973 jälkeen eikä se edes 1970-luvun kiivaimpina suomettumiskeskusteluiden vuosina suomettuminen

51 Länsi-Saksa ei koskaan virallisesti luopunut Saksan yhdistymisen ideasta, mutta Brandtin politiikan tuloksena olivat 1970–1972 solmitut idänsopimukset Neuvostoliiton ja Puolan kanssa sekä Saksojen välinen perussopimus, jotka käytännössä tunnistivat kahden Saksan olemassaolon. Ks. Hentilä, Seppo : *Kaksi Saksaa ja Suomi. Saksan kysymys Suomen puolueettomuuspolitiikan haasteena*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2003; Reimaa, Markku: *Kekkosen katiska: Suomi Etykissä 1968-1989*, Edita, Helsinki 2008, vrt. myös Rentola, Kimmo: *Vallankumouksen aave. Vasemmisto, Beljakov ja Kekkonen 1970*, Otava, Helsinki 2005. Kansainvälisiä analyysejä liennytyksestä) *Helsinki 1975 and the Transformation of Europe*. Toim. O. Bange ja G. Niedhart, Berghahn Books, New York & Oxford 2008; Thomas, D. *The Helsinki Effect. International Norms, Human Rights and the Demise of Communism*, Princeton University Press, Princeton 2001; Ks. myös Hanhimäki Jussi: *Ironies and Turning Points: Détente in Perspective*. Teoksessa *Reviewing the Cold War. Approaches, Interpretations, Theory*. Toim. O. A. Westad, Frank Cass, London and Portland 2001; Maresca J. J.: *To Helsinki. The Conference on Security and Cooperation in Europe 1973-1975*. Duke University Press, Purdue 1985.

52 Lainaukset Jakobson 1980, 34–35; muuten ks. myös esim. Törnudd, Klaus: *Finnlandisierung was ist das? Europäische Rundschau* 2/1978. Yleisemmin Lähteenkorva, Pekka ja Pekkarinen, Jussi: *Idän etuvaratio? Suomikuva 1945–1981*, WSOY, Helsinki 2008. Ulkoministeriön arkistosta löytyvä suomettumisen teemaa koskeva dokumenttikokoelma antaa kattavan kuvan vakavuudesta ja harmista, jota suomettumiskäsitteen käyttö suomalaisen ulkopoliittikan ja diplomatian piireissä sai aikaan. Suomettuminen, Signum 12K, UMA, Helsinki.

ollut suomalaisen ulkopoliitiikan koko kuva.⁵³ Kansainvälisestä liennytyskehityksestä virtaa ammentaen Suomi sai ennen kokemattonta kansainvälistä näkyvyyttä niin ETYKin aloitteentekijänä kuin päätöskonferenssin isännöijänä sekä yhtenä järjestelyissä muutenkin aktiivisesti mukana olleista eurooppalaisista puolueettomista maista⁵⁴. Kiihtynyt suomettumispuhe oli tämän näkyvyyden hinta, mutta toisaalta perintönä jäi myös käsite *Helsingin henki* sekä monet ihmisoikeuksiin keskittyvät ”Helsinki-ryhmät” ympäri maailmaa, joilla Suomi teki ulkopoliitikkaa vielä pitkään kylmän sodan päättymisen jälkeenkin.

Pesäero puolueettomuuteen ja 1990-luvun muistinpoliittinen linnarauha

Haasteista ja YYA-sopimusvelvoitteista huolimatta Suomelle – toisin kuin Unkarille vuonna 1956 tai Tsekkoslovakialle vuonna 1968 – tarjoutui mahdollisuus tarttua hetkiin, jolloin suurvaltapolitiikassa puolueettomuudelle ja sen kansallisille kehittelyille näytti avautuvan mahdollisuus. Edellä näistä mahdollisuuksien hetkistä on käsitelty 1950-luvun puoliväliä ja 1970-luvun alkupuolta. Kumpaakin leimasi liennytyspolitiikan poikkiyhteiskunnallinen kiistanalaistuminen. Puolueettomuuspyrkimykset ja suomettuminen (etenkin Suomen kohdalla) kietoutuivat näissä hetkissä yhteen, mutta oleellisella tavalla ne myös pysyivät ja kansainvälisestikin niitä myös pidettiin erillään toisistaan.

Kolmas kylmän sodan aikainen puolueettomuudelle otollinen hetki näytti olevan avautumassa 1980-luvun puolivälissä, kylmän sodan jakolinjojen purkautumisen alla. Taas kysyttiin, olisiko puolueettomuudesta ja Itävallan mallista tai sitten Suomen mallista rautaesiripun raottajaksi, poluksi, joka rauhanomaisesti johtaisi itäleiristä kohti yhteistyöhön ja yhteyksiin pe-

53 Krosby 1978. Keskustelua käytiin varsinkin asiantuntijapiireissä 1970-luvun lopulta 1980-luvun puolelle saakka. Keskeisiä myöhempiä keskustelijoita oli Walter Laquer. Keskustelun vaiheista selkeänä suomenkielisenä yhteenvetona esim. Vihavainen, Timo: *Kansakunta rähmällään –suomettumisen lyhyt historia*, Otava, Helsinki 1991, 21–22.

54 Ruotsin näkökulmasta tuore kartoitus Makko, Aryo: *Ambassadors of Realpolitik, Sweden, CSCE and the Cold War*, Berghahn Books, New York-Oxford 2019.

rustuvaa Eurooppaa?⁵⁵ Kun Mikhail Gorbatsov vuonna 1989 – ensimmäisenä neuvostojohtajana 1960-luvun puolivälin jälkeen – julkisesti tunnisti Suomen olevan puolueeton pohjoismaa ja vapaa olemaan puolueeton haluamallaan tavalla, ja myöhemmin vielä laajensi valinnanvapauden koskemaan kaikkia itä-eurooppalaisia maita, näytti mahdollisuuksien ikkuna olevan ääriään myöten auki puolueettomuudelle.⁵⁶

Aika ajoi tällä kertaa vauhdilla ohi. Etunenässä kiihdytti Itävalta, joka Gorbatsovin puheiden aikaan oli jo jättänyt EC täysjäsenyyshakemuksensa. Kuten itävaltalaisdiplomaatti suomalaiskollegalle totesi: uudessa Euroopassa Itävalta ei aikonut jäädä osaksi harmaiden puolueettomien maiden ryhmää, johon tarjolla näkyi uusimman tiedon valossa olevan ”sellaisia maita kuten Unkari ja Puola”. Itävalta kuului eurooppalaisen yhteistyön ytimiin, ei harmaille vyöhykkeille.⁵⁷ Hankalilla neuvostosuhteilla ja kansainvälisillä suomettumispuheilla vuosikymmeniä raskautetun suomalaisen puolueettomuuspyristelyn kannalta oli melkein ironista, että juuri, kun suomalaisten puolueettomuuspolitiikan liikkumatila alkoi olla sellainen, että se olisi miellyttänyt Liimataistakin, eurooppalaisten pienten puolueettomien maiden kiihkeästi tavoiteltu viiteryhmä menetti veto- ja pitovoimansa.

Lopulta ei kuitenkaan edes Itävalta päässyt yksin loikkaamaan puolueettomien viiteryhmästä Eurooppaan. Yhdessä Itävallan kanssa Euroopan Unioniin liittyivät vuonna 1995 myös kaksi muuta ”entistä puolueetonta”, monessa kohtaa yhteiskunnallisen kehityksen malliksi Itävallassa nostettu Ruotsi sekä yhtä lailla monessa vieroksuttu kohtalotoveri Suomi.

55 Ks. esim. Bitzinger, R. A.: *Neutrality for Eastern Europe? An Examination of Possible Western Role Models*, The RAND Corporation, Santa Monica 1990; Windsor, P.: *Options for Neutral States*. Teoksessa *The Missing Link. West European Neutrals and Regional Security*. Toim. R.E. Bisell & Gasteyder, C. Duke University Press, Durham 1989; Binter, J. B.: *Neutrality in Changing Europe: Old Roots; New Branches*. Teoksessa K.E. Birnbaum, J.B. Binter & S.K. Badzik. Toim. *Towards a Future of European Peace Order?* Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke, UK 1991.

56 Suomen osalta tilanne johti siihen, että ulkoministeriössä alettiin pohtia, olisiko mahdollista luopua menettelyistä, joissa Suomen puolueettomuus jok’ikisen suomalais-neuvostoliittolaisen tapaamisen yhteydessä altistettiin ulkopuolisen hyväksynnän testiin. Kyseisten vuosien kehityksestä tarkemmin ks. esim. Ritvanen, Juha-Matti.: *Mureneva kulmakivi. Suomi, Neuvostoliiton hajoaminen ja YYA-sopimuksen loppuvaiheet*, Turun yliopisto, Turku 2021, 44.

57 Ritvanen (2021, 86) lainaus Suomen Wienissä toimivan ETYK-asioita hoitavan erityisedustuston päällikkö Pertti Torstilan raportista UM:lle 5.10.1989. UMA, ETYK-edustusto, r-sarja 1989.

Jäsenyyssprosesseista puolueettomuus ei lopulta muodostunut esteeksi sinällään, vaikka näin alkuun epäiltiin ja esitettiin. Epävarmuuden edessä jyrkimmän pesäeron entiseen puolueettomuuteensa päätyi lopulta tekemään Suomi. Puolueettomuuden nähtiin olevan EU-jäsenyyden vaihtoehto, jotakin, mistä jäsenyyden vuoksi oli luovuttava nopeasti, kokonaan ja ilman erityisehtoja. ”Euroopassa”, kuten aikalaiskeskustelussa raportoitiin, tunnettiin syvää epäluuloa puolueettomuutta kohtaan ja Suomen edun mukaista oli, ettei Suomen kohdalla mitään epäluuloja sen eurooppalaisen sitoutumisen asteesta syntyisi.⁵⁸ Noin vuoteen 1997 mennessä käsite puolueettomuus oli käytännössä kadonnut aktiivipolitiikan sanastoista. Esimerkiksi *Helsingin Sanomien* palstoilta puolueettomuus nousi tästä edes esiin pääasiassa menneen, suomettuneen Kekkonen Suomen ilmiönä, jonakin, joka 1990-puolivälin nykypäivässä oli menettänyt muut merkityksensä. Suomi oli nyt poliittisesti liittoutunut Euroopan Unionin täysjäsen, ei puolueeton.⁵⁹

Viiteryhmien näkökulmasta kiinnostavaa on, että kaikista entisistä puolueettomista maista lopulta nimenomaan Itävalta erottuu maana, joka ei etunojastaan huolimatta sittenkään päätynyt tekemään varsinaista pesäeroa puolueettomuuteen. Jäsenyyden ja puolueettomuuden yhteensopivuutta pidettiin Itävallan jäsenyyssprosessin alkuvaiheissa lähes mahdottomana ja vastaanotto Brysselissäkin oli alkuun varautunut. Maa liittyi kuitenkin lopulta EY/EU:hun ilman, että perustuslakiin kirjattua, omaehtoista puolueettomuussitoumusta puolueiden toimesta parlamentissa muutettiin. Tässä vaiheessa Itävalta vetosi ponnekkaasti muun muassa Irlannin malliin sekä jo 1950-luvulla vakiintuneeseen kantaansa, jonka mukaan EY/EU:ssa oli pääosin kyse taloudellisesta yhteistyöstä, joka ei ollut ristiriidassa lakiin kirjatun

58 Esimerkki aikalaistulkinnosta esim. *Helsingin Sanomat* 17.6. 1992 Kokoomus valmis jättämään hyvästit Suomen puolueettomuudelle.

59 Käsitteen katoaminen käy havainnollisesti ilmi haulla *Helsingin Sanomien* arkistosta. Hakusanoilla ”puolueettomuus” ja ”Suomi” ajanjaksolla 1992–2021 osumat puolittuvat yli sadasta osumasta vuonna 1992, 46 osumaan vuonna 1994 ja putoavat reilusti alle kahteenkymmeneen osumaan per vuosi vuodesta 1997 alkaen. Tässä vaiheessa suurin osa osumista koskee (Kekkonen ajan) historiaa. Poikkeusvuotena erottuu vuosi 2003 (31 osumaa), jonka jälkeen vuodesta 2004 alkaen osumat putoavat niukasti yli tai alle kymmeneen osumaan per vuosi. Yksittäisinä poikkeusvuosina erottuu sittemmin 2008 (19 osumaa). 2009 eteenpäin osumamäärä jää vuosittain alle kymmeneen, jopa alle viiteen. Ajanjakson poikkeuksia ovat vuosi 2012 (11 osumaa) sekä vuosi 2015 (10 osumaa). Vähiten osumia löytyy vuodelta 2011 (1 osuma): kyseessä on Kaija Virran pääkirjoitustoimituksen kirjoitus, jonka aihe on puolueettomuuden käsitteen virallinen uudelleen virkoaminen Itävallassa.

puolueettomuuden kanssa.⁶⁰

Myös EU-Itävallassa puolueettomuuden (ulko)poliittiset merkitykset painuivat kuitenkin käytännössä taka-alalle ja ymmärrys puolueettomuudesta kaventui 1990-luvun kuluessa sotilaalliseksi liittoutumattomuudeksi Ruotsin ja Suomen kanssa samaan malliin. EU:n ja erityisesti Naton itälaajentumisten jälkeen – uusina jäseninä juurikin ”sellaiset maat kuten Unkari ja Puola”, mutta myös Baltian maat – suunta Itävallassa kääntyi kuitenkin takaisin kohti puolueettomuutta. Uudelleen elvyttämisessä ei tietenkään ollut kyse kylmän sodan kokonaisvaltaisen puolueettomuuskonseptin paluusta sinällään vaan uudelleen muotoillusta, rajatumasta ja joustavammasta (lähialue)ulkopoliittisen liikkumatilan ja vakauden tuottamisen instrumentista, välineestä muiden ulkopoliittisten välineiden joukossa – ehkäpä jälleen Sveitsin malliin.⁶¹

Ruotsissa aktiivisesta puolueettomuus*politiikasta* luovuttiin EU-jäsenyyden myötä, mutta omaehtoinen poliittinen päätös sota-ajan puolueettomuuteen tähtäävästä rauhanajan sotilaallisesta liittoutumattomuudesta säilyi vakaana läpi EU-jäsenyyden ensimmäisten vuosikymmenten. Edes järeän ja näkyvän pesäeron puolueettomuuteen tehnyt Suomi ei lopulta luopunut sotilaallisesta liittoutumattomuudestaan EU-jäsenyyden ensimmäisen neljännesvuosisadan aikana, Naton useammista laajentumiskierroksista huolimatta. Linjamäärittelyissä sotilaallinen liittoutumattomuus muuntui Nato-optioksi ja sotilasliittojen ulkopuolella toistaiseksi olemiseksi. Linjansa tueksi ulko- ja turvallisuuspoliittinen johto viittasi tyypillisesti kansalaismielipiteeseen, joka ei Nato-jäsenyyttä kannattanut.⁶² Kun Suomessa poliittis-retorinen pesäero puolueettomuuteen oli etenkin EU-yhteyksissä jyrkkä ja ehdoton, ei ole ihme, ettei Naton ulkopuolella pysyttelyn varsinainen syy aina aivan johdonmukaisesti hahmottunut yleisöille. Sivutuotteena syntyi tilanne, joka oli omiaan ruokkimaan kysymyksiä siitä, miksi virallinen Suomi,

60 Itävaltalaisessa 1990-luvun alun keskustelussa EY/EU:n tulevaisuus poliittisena projektina esiteltiin harvalukuisten ”fundamentalistien” epätodennäköisenä hankkeena. Ks. esim. Schneider, H: Austria and the EC. *RIIA Discussion Papers 24.*, The Royal Institute of International Affairs, Lontoo 1989.

61 Uudelleenvirkoamisesta tarkemmin ks. Rainio-Niemi 2014b.

62 Kylmän sodan jälkeisen ajan ulko- ja turvallisuuspolitiikan linjavetoja yhteen kokoavasti Pesu, Matti: *Koskiveneellä kohti valtavirtaa. Suomen puolustuspolitiikka kylmän sodan lopusta 2010-luvun kiristyneeseen turvallisuusympäristöön.* Puolustusministeriön julkaisuja 1/2017. Puolustusministeriö, Helsinki.

joka painokkaasti toisti täysin hylänneensä puolueettomuuden, kuitenkin ei ollut valmis liittoutumaan sotilaallisesti. Jatkuiko Suomessa suomettumisen yhä?

EU-Suomen muistinpoliittinen linnarauha

Vuonna 1991 Timo Vihavainen tarkasteli kylmän sodan suomettumisilmiötä tuoreeltaan teoksessa *Kansakunta rähmällään. Suomettumisen lyhyt historia*. Esipuheessa Vihavainen totesi, ettei teos ollut ”täysimittainen tieteellinen tutkimus” ja oletti samalla, että perusteellisemmän tieteellisen tutkimuksen ansiosta kuva suomettumisilmiöstä tulisi ajan myötä tarkentumaan ja syventymään.

1990-luvun alkuvuosina tapahtui paljon. Suomi irtautui vuonna 1990 yksipuolisesti rauhansopimuksen Saksaa ja asevoimia koskevista rajoitteista, irtisanoi Neuvostoliiton kaatuessa YYA-sopimuksen vuosina 1991–1992 ja haki vuonna 1992 Ruotsin (ja Itävallan) vanavedessä EY/EU täysjäsenyyttä.⁶³ Samana vuonna uuden Venäjän presidentti Boris Jeltsin teki historiallisen vierailun suomalaisilla sankarihaudoilla pyytäen anteeksi Neuvostoliiton puuttumisia Suomen sisäisiin asioihin ja julistaen ”hurskastelun ja teeskentelyn” ajan päättäneeksi.⁶⁴ Keskustelu käynnistyi myös suomalaisen yhteiskunnan sisällä: muistelmia, pamfletteja ja tietokirjoja ilmestyi ja ne saivat ennen näkemätöntä julkisuutta.⁶⁵ Aikalaiskeskustelun tunnelmat tiivistään poliittisen historian professori Jukka Nevakivi kirjoitti: ”Suomi suomettui, koska niin monet poliitikot mukaan lukien presidentti Kekkonen pyrkivät monissa muodoissa vakuuttamaan Neuvostoliittoa myötämielisyydestään ja vastalahjana saamaansa suuren naapurin ”luottamusta” käyttivät välineenä sisäisessä poliittisessa valtataistelussaan”. Tämän politiikan seurauksena, Nevakiven sanoin, ”Suomen kansan sielua” saattaisi vielä pitkään vaivata

63 Uutta tutkimusta Uutela, Marjo: *Operaatio Pax – Pariisin rauhansopimuksen tulkinnat ja Saksan kysymys Suomen ulkopoliitikassa 1987-1990*; Helsingin yliopisto, Helsinki 2018; Ritvanen 2021.

64 Jakobson, Max: *Tilinpäätös*. Otava, Helsinki 2003, 355; Salminen, Esko: *Suomettumisen uusin aalto. Suomen haastavat naapurisuhteet 1990-2010*, Minerva-kustannus, Hämeenlinna 2011, 59.

65 Kiinnostus lähimenneisyyden ”tilintekoihin” henkilöityi myös Kekkos-tutkija Hannu Rautkallion ja Kekkos-elämäkerturi Juhani Suomen televisioituissa väittelyissä, jossa menneisyystulkinnat törmäsivät avoimesti.

”tietoisuus siitä, että maa Neuvostoliiton naapurina on joutunut elämään suomettumisen valheen, teeskentelyn ja itsepetoksen ilmapiirissä.” Millaisia valtapoliittisia pelejä idänpolitiikan paineessa ja ”Moskovan kortilla” oli kotimaassa puolue-eliittien kesken ja puolueiden sisällä pelattiin, Nevakivi kyseli. Suometumisesta jää pitkä varjo lähihistoriaamme, hän kirjoitti, ”se on voitava tunnustaa ja siitä on kyettävä keskustelemaan, niin hämilliseltä kuin se tuntuukin.”⁶⁶

Kolmekymmentä vuotta ilmestymisensä jälkeen Vihavaisen kirja, joka on kirjoitettu ennen Neuvostoliiton hajoamista, on edelleen suomettumisilmion kattavin suomenkielinen historiallinen yleisesitys. 1990-luvun alussa voimalla esiin ryöpyynyt keskustelu ei edennyt minnekään tai suorastaan loppui. Etenkään keskustelu ei edennyt siihen suuntaan, että suometumisesta olisi luontevasti, ajan kanssa tullut moninäkökulmaisemman ja historiantutkimuksellisemman julkisen tarkastelun ja keskustelun kohde. Ero on huomattava suhteessa Ruotsiin ja Itävaltaan, missä kummassakin kylmän sodan aika, mukaan lukien puolueettomuuden monet heikot kohdat tulivat tietoisin, systemaattisen ja erinomaisesti resursoitun tutkimuksellisen ja historiatieteellisesti ankkuroitun menneisyyspoliittisen selvitystyön ja keskustelun kohteiksi 1990-luvulta alkaen.⁶⁷ Suomen osalta kylmän sodan aikakautta koskeva menneisyyspoliittinen kiinnostus ei kuitenkaan liittynyt ensisijassa puolueettomuuteen vaan johonkin vielä hämmäntävämpään, suomettumiseen.

Suomalaisen menneisyyspoliittisen linjan taustasyitä voi hakea kahdelta taholta. Suomessa monen suomettumisen ajan vaikuttajan rooli jatkui huomattavan aktiivisena läpi kylmän sodan jälkeisten vuosikymmenten. Sivutuotteena syntyi *aikalaiskokemusta* vahvasti priorisoiva muistinkulttuuri, joka lajityypilliseen tapaan oli täynnä näkyviä ja piilotettuja (poliittisia) patoumia ja jännitteitä. Kuten menneisyyspolitiikkaa käsittelevässä tutkimuksessa on todettu, ei tällainen aikalaismuistamisen ja – jännitteiden halkoma muistinpoliittinen kulttuuri yleensäkään ole vastaanottavainen ”kolmansille” näkökulmille, ei historiantutkimukselliselle suhteutta-

66 Aikalaiskuvaus esim. Nevakivi 1996, 227–228.

67 Tässä ei mennä selvitystyön tuloksiin tai niiden vastaanottoon, oleellista on systemaattinen, tutkimuksellisesti orientoitunut selvitysprosessi itsessään verrattuna tilanteeseen, jossa selvittelyt ohitetaan.

miselle eikä kontekstualisoinnille.⁶⁸

Toisekseen, sitä mukaa, kun Suomen jäsenyys uudessa Euroopassa alkoi näyttää mahdolliselta, kasvoi paine eräänlaiselle suomettumisen aikaa koskevalle sisäiselle, muistinpoliittiselle linnarauhalle. Kansallisesti tärkeässä saumakohdassa ei ollut päivänpoliittisesti tarkoituksenmukaista lähteä julkisesti penkomaan menneen *suomettuneisuuden* roskatynnyreitä. Pienvaltiopragmatismien hengessä keskityttiin käsillä olevan jäsenyysprosessin menestykselliseen loppuunsaattamiseen. Valittu linja tuotti integraatioratkaisun kannalta myönteisen lopputuloksen, mutta samalla EU-prosessia kannatellut muistinpoliittinen linnarauha tuli vapauttaneeksi suomalaisen puoluepolitiikan ja hallintoeliitin suuren enemmistön tarpeesta sen kummemmin käsitellä menneen painolasteja. Ohessa syntyi myös kansallista suomettumistraumaa peittelevä ja kompensoiva menestys- ja selviytymistarina: olipa menneisyys mikä tahansa, Suomi selvisi ja oli taitavasti luovinnut tiensä takaisin todelliseen kotiinsa, oikeaan identiteettipoliittiseen viiteryhmäänsä Eurooppaan, länteen, pois idän ja lännen väliseltä ”harmaalta alueelta.”⁶⁹

Kylmän sodan jälkeisinä vuosikymmeninä suomettumisen painolastien käsittelemistä vaativia ääniä nousi toki säännöllisesti esiin, mutta kaikinensa suomalaista Eurooppa-projektia tukenut muistinpoliittinen linnarauha kesti yli kaksi vuosikymmentä. Ensimmäiset säröt siihen ilmaantuivat EU:n talous(kasvu)vetoisen turvallisuuden projektin alkaessa kompuroida vuoden 2008 finanssikriisin jälkeen sekä Venäjän siirtyessä avoimemmin autoritaarisen ja aggressiivisen valtiopolitiikan tielle (vrt. Georgia 2008). Vuodesta 2014 alkaen ja etenkin Venäjän syvemmälle Ukrainaankohdistuneen laittoman hyökkäyksen jälkeen keväällä 2022, suomalainen, jo monella

68 Suhteellistamisen mahdollisuus ja ”oikeutus” on tuttu teema esim. Saksan Liittotasavallan historia-poliittisista keskusteluista. Kollektiivisen muistamisen tutkija Aleida Assmanin mukaan historiallisen muistamisen kypsyystesti on kysymys siitä, missä määrin ”toisen” osapuolen syyllisyyden selittäminen, kontekstualisointi ja suhteuttaminen koetaan uhkana oman näkökannan oikeutukselle ja kyynisenä ”syyllisyyden” vähättelynä. Assman, A.: *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*, C.H. Beck Verlag, München 2006, esim. 265–269.

69 Browning, C. S.: Coming Home or Moving Home? Westernizing Narratives and the Reinterpretation of Past Identities, *Cooperation and Conflict* 37(1), 2002, 47–72; vrt. myös Moisio, S.: Finlandisation versus westernization: Political recognition and Finland’s European Union Membership Debate, *National Identities* 10(1), 2008, 77–93.

tapaa sisäisesti haurastunut, mutta pitkittynyt muistinpoliittinen linnarauha romahti kerralla ja kokonaan. Raunioilta paljastui vuosikymmeniksi vaimentunut suomettumisen muistinmaisema kaikkine 1990-luvulta tuttuine piirteineen, tilinteon ja oikeudenkäyntien vaatimuksineen.

2020-luvun muistinpolitiikka: paluu 1990-luvulle uusin maustein?

Erinomainen esimerkki 2020-luvun menneisyyspoliittisesta ”paluusta” 1990-luvun alun asetelmiin on *Yleisradion* historiapolitiittinen suursatsaus, minidokumenttisarja *Kylmän sodan Suomi*. Kirjailija Jari Tervon juontama sarja tavoitti vuodenvaihteessa 2021-22 lähes miljoona katsojaa Suomessa ja on vuosi myöhemmin kerännyt huomattavat määrät kiinnostuneita katsojia myös naapurimaa Ruotsissa.

Tutkijapiireissä suursatsauksen historiallinen yksioikoisuus, kiinnityminen ennalta-annettuihin poliittisiin vastakkainasetteluihin sekä varsin valikoiva suhtautuminen tutkimukselliseen tietoon herätti alkuvuodesta 2021 vilkasta keskustelua.⁷⁰ Suomettumista koskevan muistamisen pidemmässä menneisyyspoliittisessa perspektiivissä dokumenttisarjan aikalaismuistamista priorisoinut, monella tapaa 1990-lukulaisiin keskusteluposi-tioihin kiinnittynyt kuvaus, ei kuitenkaan yllättänyt. Lähes kaikki se, mitä sarjassa sanottiin, on aikalaisvetoisesti sanottu jo 1990-luvulla, vaikka käsikirjoitukseen olikin sekoitettu aineksia 2010-lukulaisista uuden kylmän sodan uhkakuvista.

Kylmän sodan Suomi-sarjan suomettumista koskevaa historiakuvaa on kiinnostavaa lähestyä brittiläisen historioitsija D.C. Wattin hahmotteleman, poliittisen historian opetuksessa klassikoksi muodostuneen vaiheistuksen avulla.⁷¹ Historiakuvien muotoutumisen ensimmäiselle vaiheelle tyypillisiä ovat aikalaisten ja silminnäkijöiden *kertomukset koetusta*. Toinen vaihe, ”oikeudenkäyntien aika,” nostaa esiin kysymyksiä syyllisyydestä ja syyttömyydestä. Juuri tähän vaiheeseen kuuluvat ”omia totuuksia” kertovat

70 Ks. esim. Koivunen, Pia., Matala, Saara, Lalu, Liisa ja Soimetsä, Ville: *Kylmän sodan Suomi* ja historiallisen tarinankerronnan vaikeus, *Politiikasta.fi* 20.1.2022.

71 Watt, D. C. : Mitä oman ajan historia on? Teoksessa *Poliittinen historia, Suomi ja muut*. Toim. Seppo Hentilä ja Timo Turja, Pohjoinen, Oulu 1991, 13–21.

muistelmat ja aikalaiskuvaukset. Kolmannessa vaiheessa siirrytään ”hyväksytyjen viisauksien aikaan”, jolloin tietyt tulkinnat vakiintuvat yleisesti hyväksytyiksi käsityksiksi siitä, mitä tapahtui ja mistä oli kysymys. Arkistojen avautuminen merkitsee siirtymistä neljänteen vaiheeseen, *pikahistorioiden aikakauteen*, joka viitoittaa tietä *tieteellisen perustutkimuksen ajalle*. Vastassa vaiheessa, vähintään tutkijayhteisön keskuudessa, syntyy ”syvää ymmärrystä” erilaisten tulkintojen olemassaolosta, niiden taustoista ja suhteista toisiinsa. Kun tietyn aihepiirin käsittely saavuttaa tämän vaiheen, se on enää harvoin intensiivisen, päivänpoliittisesti merkityksellisen julkisen kiinnostuksen kohteena. Tieteellisen perustutkimuksen aika päättyy Wattin mukaan tieteellisesti perusteltuun, moninäkökulmaiseen synteisiin, jonka seurauksena myös tutkijayhteisön kiinnostus aiheeseen laantuu. Jollain aikavälillä seuraa todennäköisesti vielä aiheen *uudelleenlämmitys*, jonka innoittajana voivat toimia uudet tutkijasukupolvet, tutkimusaineistot, lähestymistavat tai nykyisyyden poliittisessa maisemassa tapahtuvat muutokset, jotka ohjaavat kiinnittämään uudenlaista huomiota menneeseen ja sen tulkintoihin. Menneisyys saatetaan myös tietoisesti uudelleen politisoida.

Kylmän sodan Suomi minidokumentisarja heijastaa havainnollisella tavalla sitä, että Wattin vaiheet eivät seuraa toisiaan kronologisesti. Ne elävät usein rinnakkain, toisiinsa kietoutuen samassakin ajassa. Suomettumiskäsitusten osalta aikalaismuistelmien julkaisemiseen liittyvät ”oikeudenkäyntien ajat” kuuluvat autenttisimmillaan 1990-luvulle. Pikahistorioita on julkaistu ja tietyillä osa-alueilla tehty myös suomettumisilmiötä vähintään sivuavaa, mutta yhtä kaikki sen tulkintaa myös tieteellisemmin lähestyvää perustutkimusta.⁷² Wattin vaiheiden valossa tulkittuna *Kylmän sodan Suomi* näyttäisi parhaiten vastaavan vaiheetta 4/7 *hyväksytyjen viisauksien aika*, jossa tietyt tulkinnat ovat vakiintuneet yleisesti hyväksytyiksi käsityksiksi siitä, mitä tapahtui tai mistä oli kysymys.

72 Myös *Kylmän sodan Suomi* -sarjassa haastateltiin uuden sukupolven tutkijoita, jotka ovat työssään pyrkineet muodostamaan tutkimuksellista suomettumiskuvaa. Haastattelut oli kuitenkin leikattu valitettavan lyhyiksi ilmeisen käsikirjoitukseen, kuten sarjaa kommentoineet tutkijatkin ovat huomauttaneet. Esimerkkinä uuden polven pyrkimyksistä suomettumisen ilmiön typologisointiin ajankohtaisessa taloudellisen yhteistyön politisoitumisen kehityksessä voi nostaa esiin esim. Matala, Saara: *The Finlandisation of Shipbuilding. Industrialisation, the State and the Disintegration of a Cold War Shipbuilding System*. Aalto University Doctoral Dissertation Series 14/2019, Aalto University, Espoo 2019. Vrt. myös Matala, Saara: Suomettumisen teollisuushistoriaa. *Politiikasta.fi* 10.3.2020.

Lopuksi

Menneisyyspoliittisessa mielessä Suomessa on tilit tehty selväksi puolueettomuuden kanssa: siitä on kaikilla tasoilla luovuttu ja sen merkityksettömyys nykypäivässä sekä ontous myös menneessä on todettu moneen kertaan, monessa eri yhteydessä. Kuten edellä olevan historiallisen tarkastelunkin valossa kuitenkin käynee ilmi, puolueettomuus itsessään – saati puolueettomuus sellaisten maiden tyyliin kuten Itävalta, Ruotsi, Sveitsi tai Irlanti – ei oikeastaan ole suomalaisen yhteiskunnan kipeä tai hämillinen historiallinen painolasti. Kylmän sodan ajan puolueettomuuspyrkimykset avasivat Suomelle keskeisen tärkeä yhteyden siihen *viiteryhmään*, johon Suomesta käsin haluttiin ja katsottiin tarkoituksenmukaisimmaksi tulla liitetyksi. Samalla se oli kriittisen tärkeä askel pois päin sieltä, mihin ei haluttu tulla liitetyksi, idästä. Puolueettomuus itsessään ei muussa mielessä ollut Suomen kannalta kovin oleellista, ehkäpä se ei oikeastaan vakavasti ottaen ollut olemassakaan viiteryhmäpoliittisen funktionsa ulkopuolella.

Vaikka puolueettomuudesta (mitä se omassa rajallisuudessaan ikinä olikaan), on hankkiuduttu eroon, ei tämä pesäero ratkaissut suomalaisen yhteiskunnan historiallisiin kipupisteisiin liittyviä ”tilintekemisen” tarpeita. Todellinen kipupiste ei ole puolueettomuus vaan siitä otetun näkyvän pesäeron sekä EU-Suomen muistinpoliittisen linnarauhan alle hautautunut suomettuminen, sen taustalta löytyvä YYA-sopimuksen kolonisoima poliittinen kulttuuri ja näiden varjostama kansainvälinen maine. Tästäkin näkökulmasta on oleellista ymmärtää, etteivät suomettuminen ja puolueettomuus ole sama asia: toisesta (puolueettomuus) eroon hankkiutumalla ei ratkaista toiseen (suomettuminen) liittyviä kysymyksiä. Sopeutuvan politiikan muodossa suomettumisella on myös paljon pidempi ja syvempi historiansa osana suomalaisen yhteiskunnan ”valtiotaidon” ja politiikanteon menneisyyksiä kuin on monella tapaa satunnaisiksi ja pinnallisiksi jääneillä puolueettomuuden hetkillä.

2020-luvun alun Suomessa suomettumisilmiön menneisyyspoliittisessa työstössä ei olla pitkällä ja uudet keskusteluavaukset näyttävät palanneen menneeseen, 1990-luvun keskusteluasetelmiin. Matka moninäkökulmaiseen historiantutkimuksellisesti ankkuroituneeseen historiakuvaan näyttää pitkältä, paljon pidemmältä kuin vielä kymmenen vuotta sitten.